EMLÉKKÖNYV

A MAGYARORSZÁGI

NYOMDAI TERMÉKEK

1878. ÉVI

KIÁLLITÁSÁRÓL

BUDAPESTI KÖNYVNYOMDÁSZOK ÉS BETÜÖNTŐK EGYLETE

VEREIN der BUCHDRUCKER UND SCHRIFTGIESSER BUDAPEST'S

GEDENKBUCH

an die

Typographische Fach-Ausstellung

UNGARNS

Budapest, 9.—16. Juni 1878.

EMLÉKKÖNYV

A MAGYARORSZÁGI

NYOMDAI TERMÉKEK

1878. ÉVI

KIÁLLÍTÁSÁRÓL

Szerkeszté

BENDTNER JÓZSEF

BUDAPEST, 1878

KIADJA A BUDAPESTI KÖNYVNYOMDÁSZOK ÉS BETÜÖNTŐK EGYLETE

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

195811

Előszó.

A »Budapesti könyvnyomdászok és betűöntők egylete« elhatározta, hogy a folyó év pünkösd hetében általa nyomdai termékekből rendezett kiállítás emlékére egy emlékkönyvet fog közrebocsátani, s annak szerkesztésével csekély személyemet bizta meg.

Mint a nevezett egyletnek egyik igénytelen tagja, megfelelni óhajtván e megtisztelő föladatnak, ezennel kedves pályatársaim színe elé bocsátom e művecskét.

Szerényen, igénytelenül lép az a nyilvánosság elé, nem követelvén magának helyet az irodalmi becscsel biró munkák között, hanem a kiadó egylet intentiójához képest csupán látható emlékét akarja képezni a kiállításnak, mely — biztat a remény, hogy nem mult el nyomtalanul iparágunk haladására nézve.

A hirlapok statisztikai kimutatását és a kiállított régi könyvek jegyzékét a kiállítási bizottság buzgó s tevékeny titkára, Ács Mihály pályatársam szolgáltatta.

A kiállításra vonatkozó közleményeken kivül jónak láttam a magyar korona országaiban levő összes nyomdák jegyzékét is adni, mely függeléket, ugy hiszem, szivesen veszik pályatársaim, kik mindeddig nélkülözni voltak kénytelenek az ily jegyzéket, mely pedig gyakran vajmi szükségesnek mutatkozik a nyomdászat munkásainak hányatott pályáján.

Ez adatokat Firtinger Károly pályatársam szivességének köszönöm.

Kedves olvasóimtól elnézést kérve művecském gyöngeségeiért, régi nyomdász-köszöntésünkkel üdvözlöm őket:

Isten áldja művészetünket!

Budapest, 1878. julius 7-én.

Bendtner József,
nyomdász.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

A KIÁLLÍTÁS ELŐZMÉNYEI.

Az 1878. év pünkösd napjai örökre emlékezetesek lesznek a magyar nyomdászok előtt.

Az egyház emez ünnepén ünnepet ültek Magyarországon Gutenberg követői is; lerázták a nyomdai műhelyek porát és kiléptek mindennapi tevékenységük szerény köréből a nagy világ elé. És örömmel lehet elismernünk, hogy nem kellett szégyenkezniök a szokatlan talajon, megállták helyöket a nyilvánosság előtt is, amely különben alig vesz tudomást róluk, jóllehet a nyomdászok, mint a sajtó munkásai, épen a nyilvánosság szolgálatában állnak, a menynyiben az ő munkálkodásuk folytán jutnak a világesemények a közönség tudomására.

Miként a bányászok, a napvilágtól elzáratva, testet ölő munka alatt görnyednek, hogy fölhozzák a föld sötét méhéből a nemes érceket az utánuk sóvárgó emberek közé, — a kiknek pedig vajmi gyakran átkot hoznak a várva-várt áldás helyett, — ugy a nyomdászat munkásai is éjjel-nappal fáradoznak a testet nem kevésbé roncsoló fárasztó munkában, hogy a tudományok és hasznos ismeretek gazdag bányájából napfényre hozzák a legnemesebb érceknél is becsesebb kincseket, melyek nem átkot, de áldást

hoznak az emberi társadalom minden rétegére, a paloták és kunyhók lakóira egyaránt.

A magyar nyomdászok ez év pünkösdjén megmutatták, hogy ök nem vak eszközei a közmüvelödésnek, hanem átértik és érzik iparáguk nagy jelentöségét és fontosságát, s akarják is, tudják is betölteni a társadalomban azon helyet, mely számukra kijelölve van: minden erejükkel iparáguk fölvirágoztatására törekedni a mühelyben úgy, mint azon kivül.

Pedig a mai viszonyok között kettös súlylyal nehezedik a nyomdászok vállaira e föladat.

A különben oly üdvös iparszabadság a nyomdászatra — müvészeti szempontból — nem hozott áldásos gyümölcsöket, söt ártalmas kinövéseket hajtott, melyek bénitólag hatnak a különben életerös fának tenyészetére.

Ez évtized elején, a »közgazdasági emelkedés« korszakában, midön a gyors meggazdagodás volt a jelszó, és a leghihetetlenebb nevek alatt és célok mellett gombamódra termett részvénytársulatok mindegyike óriási apparatussal kezdte meg müködését, ezek közt a százezer számra készitett reklámok, részvények, emlékiratok és »kezelési nyomtatványok« föszerepet játszottak, úgy hogy egy-egy ily részvénytársulat egymaga képes volt egy nagy nyomdatelepet folytonosan munkával ellátni. A levegö telve volt vérmes reménnyekkel, melyek a legkomolyabb kedélyekre is elragadtak.

Nem csoda, hogy ekkor a nyomdaipart — jövedelmezöség tekintetében — átalában aranybányának tekintették. A nyomdaipar szabad volt s az ehez kötött ovadék letétele el volt törölve, s igy boldog-boldogtalan azon törekedett, hogy nyomdát nyithasson.

A magánkezekben levö nyomdaüzleteket, mesés árakon, részvénytársulatok vették át, a megvett nyomdákat tetemesen megnagyobbitva és alapostul átalakitva, úgy hogy többe kerültek az ujonan való berendezésnél; mig más részvénytársulatok uj nyomdatelepeket rendeztek be. Magánosok is ez iparágra vetették magukat, úgy hogy a fövárosban volt 17 nyomda, 42 egyszerü gyorssajtóval, rövid pár év alatt 54-re szaporodott föl, melyekben 160 gyorssajtó forgott, ezek közt számos olyan, melyek a gépészet mai viv-

mányai szerint az egyszerű gyorssajtókat termékenység s munkaképesség tekintetében 2—10-szerte fölülmulják.

A mily üdvös volt a nyomdaiparnak ez óriási emelkedése anyagi tekintetben, annyira káros hatású volt az ez ipar művészeti fejlödésére nézve. Pénzkereset, gyors forgalom volt a jelszó, a »művészet«-nek háttérbe kellett szorulnia. Az uj nyomdák nagyobb részének birtokosai laikusok lévén, nem birhattak érzékkel a nyomtatványoknak typographiai szabályok szerinti kiállítása iránt, sőt nagy részben még kellő szakismerettel biró egyéneket sem állítottak üzletük élére, úgy hogy a kontármunkák ijesztő mérvben elszaporodtak, melyek mig egyrészt a nagy közönség izlésére rombolólag hatottak, másrészt meghiusítással fenyegették a szakszerüen vezetett nyomdák azon nemesebb törekvését, hogy ne csak mennyiségileg, hanem minöségileg is jeles nyomdatermékeket állítsanak elö, s hogy a pénzkereset mellett a magyar nyomdászat becsületét is megmentsék és csinos, izléses és hibátlan kiállítás tekintetében is kiállják a versenyt a hatalmas léptekkel elöre haladó külfölddel.

Midön 1873-ban bekövetkezett a közgazdasági roppant reactio, természetes, hogy miként elöbb az emelkedést, ugy a sülyedést is első sorban a nyomdák érezték meg.

Óriási verseny keletkezett a munka nélkül maradt nyomdák között. Ügynökök százai járták be a fővárost és utazták be az országot, kik egymást túllicitálva, mesés olcsó árakon kinálgatták fünek-fának a nyomtatványokat, ugy hogy a nyomdai termékek becse a legalsóbb fokra sülyedt alá.

A nyomdákat sujtó számos csapáshoz járult azon körülmény is, hogy a fővárosi papirkereskedök, nagyobb élelmességüknél fogva, egész rendszeresen vállalkoztak nyomdai munkák elkészítésére. Résztvettek minden pályázatban, mely nyomtatványok szállítására kitüzetett, és számos esetben el is nyerték azt. A reklám mesterségében sokkal ügyesebbek lévén mint a nyomdatulajdonosok, különösen a kereskedő világ egy nagy részét sikerült magukhoz édesgetniök, ugy hogy nagyon sok kereskedöház van Budapesten, mely talán nem is tudja, hogy nyomtatványokat másutt is lehet megrendelni, mint papirkereskedönél.

A papirkereskedők azzal is kimutatták, hogy nagyobb élelmességgel birnak mint a nyomdászok, hogy az amerikai vagyis taposó sajtókat ők honosították meg hazánkban, ezzel ismét hatalmas versenyt támasztván a nyomdai termékekben, másrészt hibás és szakismeretet nélkülöző kiállítás által rontván nyomtatványaink hitelét. Nyomdászaink nagy része — valami megfoghatatlan előítéletből — még most is irtózik az amerikai gyorssajtóktól. Pedig a hivatlanok elleni versenynek csak ugy lehet eredménye, ha hasonló eszközökkel legalább is oly olcsó, de mindenesetre jobb munkát állítunk elő.

Igaz, hogy a papirkereskedők végre is csak nyomdához fordulnak a nagyobb megbizások elkészíttetése végett, de az ily munkában aztán vajmi kevés a köszönet! Az árak, melyek a verseny folytán már a nélkül is a lehetőség végső határáig lenyomattak, a papirkereskedőnél még silányabbak, és el lehet mondani, hogy a papirkereskedőnek készült nyomtatvány, szerencse, ha a reá forditott munkadíjat födözi, nem hogy hasznot hozna!

Ily körülmények között természetes, hogy a nyomdai munkások díjai is a legvégső minimumig le vannak szorítva, és hogy a viszonyok láncolatánál fogva a munka minősége is a díjazás mennyiségéhez alkalmazkodik.

A magyarországi, és különösen a fővárosi nyomdatulajdonosok régen érzik e visszás állapotok nyomasztó súlyát. Hogy azonban tettek volna lépéseket, avagy csak tanácskozásokat is indítottak volna meg egymás között a baj orvoslása céljából, erről még eddig mitsem hallottunk. A fővárosi nyomdatulajdonosok nem képeznek testületet (vagy ha képeznek, ugy csak papiroson létezik az); az elkeseredett verseny miatt nincs köztük személyes érintkezés, sőt az mind jobban eltávolítja őket egymástól, s igy közös erővel nem működhetnek a közös érdekek megóvására.

A segédek azonban, kik szintén szenvednek e ferde viszonyok miatt, egyletük, a »Budapesti könyvnyomdászok és betüöntők egylete« által, szervezett testületet képeznek, s mint ilyen, sokat tanácskoznak anyagi s szellemi jólétük érdekében. A fönt vázolt viszonyokat is kimeritőleg vitatták a »Typographia« cimü egyleti közlönyükben, élénk eszmecsere támadt az orvoslás módja fölött,

melyben fővárosi és vidéki szaktársak vettek részt, de a nyomdatulajdonosok, a kiket pedig első sorban érdekelt volna a dolog, tudomást sem vettek róla.

A segédek testülete azért nem lankadott buzgalmában. Összehítt egy országos nyomdász-gyülést, melyen a társadalmi hiányok orvoslási módja fölött tanácskoztak. Az ország minden részéből jelentek meg küldöttek e gyülésen, s a sajtó munkásai higgadtan és parlamentáris modorban tárgyalták házi ügyeiket a nyilvánosság előtt.

E különben nagy fontosságu gyülés azonban kivül esik e művecske keretén, mely pusztán a szakmunka-kiállításnak akar némi látható emléke lenni; s itt csak azért említjük meg, mivel a kiállítással ugyanegy napon nyittatott meg.

A nyomdatermékeknek sok helyen gyakorolt selejtes kiállítása roszul esett minden szakmája előhaladását óhajtó nyomdásznak és oly mód fölött gondolkoztak, melylyel a nyomdatulajdonosokat úgy, mint azok munkásait nagyobb buzgalomra, a szakszerű, izléses, tiszta és correct kiállításra lehessen ösztönözni.

E cél elérhetésére jó eszköznek mutatkozott egy *országos szakmunka-kiállítás* rendezése.

A »Budapesti könyvnyomdászok és betüöntők egyleté«-nek 1877. junius hó 3-án tartott választmányi ülésében BAUER J. M. nyomdász s a »Typographia« főmunkatársa, azon határozott indítványt terjesztette elé, hogy az egylet 1878. évben egy országos szakmunka-kiállítást rendezzen. Ez indítvány közhelyesléssel fogadtatott s a választmány azt magáévá tette. Még ugyanazon hó 22-én az egylet önképző-osztálya gyülést tartván, az indítvány ott is elfogadtatott s a kiállítás keresztülvitelére bizottság lett kiküldve.

E bizottság tagjai voltak:

ÁCS MIHÁLY	GOLDSTEIN JAKAB	SALZMANN LAJOS
ANDREAZZI FERENC	HERCSEK JÁNOS	SCHWEIGER MÓR
BAUER J. M.	KOKÁLY IGNÁC	STRAUCH ALAJOS
CSELESNEK JÁNOS	LESSKA NÁNDOR	TÜRKE JÓZSEF
GAWEL GYULA	PEKKER FERENC	

Egy későbbi ülésben megbővíttetett e bizottság a következő tagok által:

ÁRVAY LIPÓT	BOTSÁK FERENC	MAYER SÁNDOR
BALÁZS KÁROLY	KOZL SÁNDOR	PHILIPP JAKAB

A kiállítási ügy fölötti védnökséget a nevezett egylet elnöke, HORNYÁNSZKY VIKTOR budapesti nyomdatulajdonos úr volt szives elvállalni. A kiállítási bizottság megalakulván, BAUER J. M.-t elnökké, ÁCS MIHÁLYT pedig titkárrá választá meg.

Az így megalakult kiállítási bizottság csakhamar megkezdé munkálkodását és több ülés után megállapodott a kiállítás rendezése és végrehajtása körül követendő elvekben.

Az első fölhivás október második felében jelent meg a nyilvánosság terén.

E fölhivást, mint a kiállítás történetéhez jelentékeny adatot, e helyen szószerint közöljük.

Annak szövege a következő:

Tisztelt pályatársak! Már huzamosb idő óta többfelől nyilvánult azon óhajtás, vajha egyletünk ismét egy *szakmunka-kiállítást* rendezne.

Ezen óhajnak kifejezést adandó, egy utóbbi választmányi ülésen ily értelmü indítvány adatott be, s a választmány azt magáévá téve, az elömunkálatok megtételére bizottságot küldött ki.

E bizottság tehát azon kérelemmel fordul a hazai pályatársakhoz, hogy a kiállítás eszméjét fölkarolván, annak sikerét tömeges részvétükkel lehetővé tegyék.

Ily kiállításoknak rendkivül sok hasznuk van, és pedig ép ugy erkölcsi mint anyagi tekintetben. Erkölcsileg emelik a munkakedvet s a valódi szép iránti érzéket, mig anyagilag a nemes verseny által a szakügyességet elömozditva, az illetőt előnyösebb helyzetre képesítik.

A majdnem tiz évvel ezelőtt tartott kiállítás, bár szerény mérvben voltak azon a fővárosi és vidéki nyomdák képviselve, mégis örvendetes mozgalmat keltett a központon ugy, mint a nagyobb vidéki városokban.

A nehány év óta több helyen ismétlődött ipar- és termény-kiállításokon szakmánk ugyan képviselve volt, de sokkal szerényebb mértékben, semhogy a hazai nyomdászat jelen fejlettségi fokáról képet nyujthatott volna. Továbbá e kiállításokon nem annyira a munkások, mint a munkaadók szerepeltek, a mi a jelen esetben nem ugy lenne, miután a tervezett kiállításon a munkaadók beleegyezése és pártfogása mellett, a munkások szerepelnek mint kiállítók.

A kiállítás a jövő év pünkösdjén, azaz 1878. junius 9-én lenne megnyitandó, s 14 napi tartammal, három részből állana:

1. Oly hazai nyomtatványokból, melyek gyakorlati haladást vagy kiváló csint tanusitanak.
2. Régibb vagy ritkább hazai nyomtatványokból.
3. A jelenleg megjelenő hazai hirlapok lehető teljes gyüjteményéből.

Az elsőre nézve megjegyezzük, miszerint nem épen szükséges, hogy különlegesen a kiállítás céljából készült munkák küldessenek be, csupán csak arra

akarunk figyelmeztetni, hogy az illető könyv vagy egyéb minőségü nyomtatvány az utóbbi időkben készült legyen s az illető üzlet és személyzet jelen fejlettségi fokát tanusítsa. — A régibb és ritkább nyomtatványok kiállítását részben ritkaságuk, részint pedig a jelenlegi nyomdai munkákkal való összehasonlításuk miatt célozzuk. — A hirlapkiállítás által pedig teljes képét akarjuk nyujtani hirlapirodalmunknak.

Mint kiállító az első pontra nézve, mint már fönnebb érintettük, az illető tárgy készitője, akár egyes munkás, vagy egész személyzet által lett előállítva, fog szerepelni. — Részt vehetnek tehát a magyar korona országaiban levő bármely könyvnyomda segédei, sőt a szakügyesség és munkakedv ébresztése céljából, a tanoncok is.

A kiállított munkákat egy, az egylet kebeléből választott biráló bizottság fogja megbirálni s a segédek által kiállított, haladást vagy jó izlést tanusitó munkákat dísz-oklevéllel, a tanoncokéit pedig két arany, egy arany és két ezüst forintosból álló díjakkal jutalmazni.

Hogy a bizottság magát tájékozhassa, kéretnek a kiállításon résztvenni szándékozók, f. évi november hó 15-től további értesítésig ez iránt Ács Mihály, a bizottság titkáránál, Budapest, Franklin-társulat nyomdája, nyilatkozni, hová minden a kiállítást érdeklő levelek és tudakozódások is intézendők.

Azon reményben, hogy ez eszme hazánk pályatársainál örvendetes visszhangra fog találni, s a kiállítás sikerét erejöktől telhetőleg előmozditani fogják, maradunk tisztelettel

Budapest, 1877. október havában

a kiküldött bizottság nevében:

Hornyánszky Viktor.

Ács Mihály. *Bauer J. M.*

Ezzel egyidejüleg külön felhivás küldetett szét a nyomdatulajdonosok és nyomdavezetökhöz, melyben ezek fölkérettek, hogy segédjeiket és tanoncaikat is a kiállításban való részvételre ösztönözzék.

E fölhivásokat kisebb-nagyobb időközökben több más követte, mivel a szép eszme, különösen hazánk vidéki városaiban, csak lassan tudott híveket hódítani.

Azonban a kiállítási bizottság nem lankadott buzgalmában, ujra meg ujra fölemelte szavát a jó ügy érdekében, ismételve megmeghosszabbította a beküldési határidöt, mig végre f. évi február havában azon elégtételben részesült, hogy örömmel tudathatta, mikép végre valahára nagyobb érdekeltség kezd mutatkozni országszerte a kiállítás eszméje iránt.

Ez időtől fogva az érdeklődés mind élénkebb lett. Kellemes meglepetést okoztak zágrábi műtársaink azon határozatukkal, hogy a zágrábi egylet kebelében létező fiók-egyletek részvételével minél teljesebbé tegyék a saját kiállításukat.

Márczius 22-én már ily jelentést tehetett a kiállítási bizottság:

> Többszöri fölszólalásunk azt eredményezte, hogy Magyarország nyomdászainak túlnyomó része meg van nyerve a kiállítás eszméjének.
>
> Örömmel tudatjuk ezt, s szivünkből óhajtjuk, hogy a lelkesedés, melylyel a kiállítás ügyét a legtöbb helyen, az üzlettulajdonosok ép ugy, mint a pályatársak fölkarolták, tartós maradjon, s azt egyéb nemes eszmék iránt, legalább hasonló mérvben, tanusitsák. Csak akarat kell, s a hagyományos közöny legalább egyidőre elveszti hatalmát, hogy helyet adjon egészséges tevékenységnek . . .

Nem kisérjük a kiállítási bizottság fáradozásait azon időpontig, mig a kiállítás megnyitásának napja elérkezett, mert nem akarjuk a bizottság azon egyes kiváló tagjainak szerénységét sérteni, kiknek vállaira a teendők oroszlánrésze nehezült; leljék ők jutalmukat a híven teljesitett kötelesség önérzetében, és a pályatársak osztatlan hálája- és elismerésében.

II.

A KIÁLLÍTÁS MEGNYITÁSA.

Már hetekkel a várvavárt pünkösd vasárnapja előtt szokatlan izgatottság uralkodott a fővárosi és vidéki nyomdák műhelyeiben. Élénk eszmecsere tárgyát képezte a kiállítás mindenütt a nyomdászkörökben, föltétlen dicsérettel illették az eszme fölvetését és keresztülvitelét, szigorú kritika alá vették a kiállítástól elmaradottakat, és ez oly jó hatással volt magára az ügyre, hogy még az utolsó napokban is számosan siettek helyrepótolni a mulasztást, utólagosan hozván munkáikat a kiállításra.

A kiállítás megnyitása az eredetileg megállapított reggeli 9 óra helyett rendőri rendelet folytán délután 3 órára lett elhalasztva.

A »Fővárosi Iparosok Köre« helyiségei, melyeket az hálára méltó ügyszeretettel díjtalanul engedett át e célra, zsufolásig megteltek a fővárosi és vidéki pályatársak s a nagy közönség minden rétegéből kikerült látogatókkal.

Pontban 3 órakor felhangzott a budai és pesti egyesült nyomdász-dalárdák által szabatosan előadott »Hymnusz«, a nemzet e szent dala, jeléül ez ünnepély hazafias, a hazai ipar elömozdítására s ezáltal a haza boldogítására törekvő céljának.

Ezután HORNYÁNSZKY VIKTOR budapesti nyomdatulajdonos úr, a központi nyomdászegylet elnöke lépett az emelvényre s az egybegyült közönség feszült figyelme mellett elmondá a következő megnyitó beszédet:

Tisztelt közönség!

A beszéddel nyerte meg az ember az istenség lehelletét, az ész és az örökkévaló tökéletesítés magvát. Az emberiség története, a hagyomány és míveltség minden kincseivel nem egyéb, mint a beszédnek következménye.

De hogy a nyelv magasabb rendeltetésének megfeleljen, hogy az ész és kedély közlönyévé váljék nemcsak nehány, hanem minden egy és ugyanazon időben élő, sőt nemcsak ezek, hanem minden előbbeni és utóbbi nemzedék közt, s így az egész emberiséget összefüző, szent és megbecsülhetetlen közkincscsé fejlődjék, — azt két talalmány eszközölte: az *irás* és a *nyomdászat*.

A *beszéd* minden körülmények közt közvetlenül csak kis körben érthető, és a hallgatók további közlése által mindenféle elferdítésnek, félreértésnek és hamisításnak van alávetve; az *irás* a gyorsan elhangzó szavakat látható és maradandó jelekbe önti ugyan, de lassú, fáradságos és költséges volta mellett még mindig szükebb körökre szoritkozik és a mellett szintén sokféle, alig ellenőrizhető hibáknak van kitéve; a *nyomdászat* volt az égnek azon ajándéka, mely az egyesek szellemi vivmányait közkincscsé emelte, mely által minden világrész szellemi munkásai egy látható társulattá alakultak. Ezentúl számtalan kéz kifogyhatatlan segédeszközökkel épithette a tudománynak díszpalotáját és minden nemzedék mint biztositott birtokot adhatta át a kivivott eredményt a következő nemzedéknek további szerzés és szaporítás végett. — Nem lehet célom, a nyomdászatnak roppant befolyását az emberi nem fejlődésére fejtegetni. Hiszen szembeötlő az mindenki előtt. Nemcsak a tudósoknak és a tudománynak szolgál, hanem, a mi talán még fontosabb, világosságot terjeszt a nép minden rétegeibe; nélküle nem volna népkönyv, s alkalmasint népiskola sem; a nép tömege folytonosan hátramaradt volna s a válaszfal a tudós és a tudatlan osztály közt alig lett volna ledönthető. A nyomdászatban emelkedett azon szószék, melyről egy időben milliókhoz hat a szó.

S kinek köszönhetjük ezen roppant horderejü találmányt? Talán az államnak? Korunk tévedései közé tartozik, hogy sokan minden üdvöt az államtól várnak, minden bajért az államot akarják felelőssé tenni. Sok üdvös találmány az állam segélyezése és közbenjárása nélkül nem lett volna létesíthető, de a humanitás legnagyobb és irányadó vivmánya nem az államok, hanem a szabad emberi szellem müve, mely kifelé ható tevékenységében biztositott állami életet föltételez ugyan, de ettől független, csak a benne lakó erőnél fogva csodákat mível. Ez főképen áll a nyomdászatról.

Nem lehetett másképen, mint hogy ily fontos találmány folytonos javitásokon át haladt, halad és haladni fog, és hogy a nyomdászatnak fejlettségi állapota az illető ország vagy nemzet müveltségének fokmérőjeül tekintetik. A jelen kiállítás célja: a nyomdászatnak mostani állását szeretett hazánkban fölmutatni. Hiszem, hogy minden látogató meg fog győződni, miszerint e tekintetben nincs okunk más nemzetek előtt pirulni; ámbár ki kell jelentenem, hogy a kép még sokkal kedvezőbb lett volna, ha több előkelő nyomda meg nem tagadja részvétét. A megbirálásnál tekintetbe lesz veendő, hogy nem nagy költséggel jött létre ezen kiállítás, hanem az kizárólagosan szerény anyagi viszonyok közt élő, a jelen idő mostohaságát kétszeresen érző munkások fáradozásainak köszönhető. Midőn ügyünket és egyletünket kegyes pártfogásukba ajánlanám, van szerencsém a kiállítást megnyitni.

A »Fővárosi Iparosok Köre« nevében annak egyik alelnöke, nagyságos és ft. dr. SZABÓKY ADOLF ur, az ipar érdekében oly sok érdemekkel biró jeles tudósunk, vitte a házigazdai tisztet. A megnyitó beszéd után ő lépett a szószékre s szíves szavakban üdvözölte a jelenlevőket és a kiállítás rendezőit, teljesen méltányolva egyszersmind a nyomdász-egylet törekvéseit is.

Szónok örömmel emelte ki, rögtönzött volta dacára is jeles beszédében, hogy a magyar nyomda-termékek egy nagy része méltán sorakozhatik a külföld e nemű termékei mellé, hogy azok a bécsi világtárlaton például az amerikai e nemű termékeket, izléses kiállításukat illetőleg még túl is szárnyalták, és hogy azok a jelenlegi párisi köztárlaton érdemlett méltánylásban részesülnek. A budapesti nyomdász-segédeket, kik a jelen kiállítást egymaguk, saját erejükből és szerény eszközeikkel hozták létre, melegen üdvözölte a kitünő ferfiu, s arra buzdította őket, hogy a megkezdett úton meg nem állva, nemes törekvéseikben előre haladjanak.

Harsány éljenzés követé a magyar ipar nemes pártfogójának lelkes szavait, mely után az egyesült dalárda egy nyomdász-dalt zengett el.

Ezzel véget ért a lélekemelő megnyitási ünnepély.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

III.

A KIÁLLÍTÁS.

Megnyitás után a jelenvolt közönség tömegesen tódult a kiállítás termei felé, s a bejáratnál annyira megrekedt a tömeg, hogy csak lassan, ugyszólva egyenkint lehetett bejutni.

A kiállítás helyiségei már eleve is igen kellemes benyomást tettek a szemlélőre. Szép világos, hosszú és tágas termekben, a falak mentén és a középen elhelyezett asztalokon és állványokon voltak szemlélhetők a szorgalom gyümölcsei, tanuságot teendők a magyar nyomdászat munkásainak igyekezetéről és szakbeli elöhaladásáról.

E művecske feladatán kivül esik, kritikai bonckés alá venni a kiállított tárgyakat; azért csak rövid, tárgyilagos ismertetésére fogunk szorítkozni a kiállításnak azon átalános szempontból, melyet az a szemlélőre tett.

Maga a kiállítás négy részre oszlott, és pedig:

1. *Nyomtatványok átalában;*
2. *Hirlapok gyüjteménye;*
3. *Régi nyomtatványok gyüjteménye;*
4. *Betüöntői, tömképelési, fametszési munkák és nyomdai szerszámok.*

Nézzük tehát e sorrendben a kiállított tárgyakat.

1. NYOMTATVÁNYOK ÁTALÁBAN.

a) A fővárosban.

ATHENAEUM, irodalmi és könyvnyomdai részvény-társulat. Hazánk eme legnagyobb könyvnyomdai intézete, sajnos, éppen nem volt méltólag képviselve. Ennek oka kétségkivül abban rejlik, hogy az igazgatóságnál és nyomdavezetőségnél már eleve is ellenkezésre talált a kiállítás eszméje, s nem volt rábirható, hogy az intézet, mint ilyen, a kiállításban részt vegyen, ugy hogy csak nagy küzdelem után sikerült nehány buzgó ügybarátnak, vagyis, mint hivatalos címök jelenté, »az Athenaeum nehány szedőjé«-nek, egypár könyvet és vegyes nyomtatványt összeszedni, és csaknem az utolsó órában kiállítani. Ezek közt tarka vegyülékben voltak régibb és újabb, jobb-roszabb nyomtatványok. De a jobbak is távol álltak azon tökélytől, melyet az ország legnagyobb müintézetének termékeitől méltán megvárni lehetett volna, a roszabbakra meg jobb, ha a kereszténvi szeretet leplét borítjuk.

Azonban távol legyen tőlünk, hogy ezzel a nyomda egész működését elitélni akarjuk. Megjegyzéseinkkel csak azon benyomást igyekeztünk visszatükrözni, amelyet a kiállított tárgyak reánk tettek. Hogy e tárgyak nem voltak rendszeresen összeállítva s igy nem engedtek itéletet képezni az intézet működéséről, azt már fentebb megjegyeztük. Nem tudjuk eltitkolni csodálkozásunkat az »Athenaeum« intéző köreinek ostentativ tartózkodása fölött, amely máskülönben oly ügyesen fel tudja használni a reklám eszközeit, ha egy-egy terméke elhagyja a sajtót, és itt elmulasztotta az alkalmat, hogy termékeit gyüjteményesen bemutassa a nagy közönségnek. Meg vagyunk győződve, hogy ha az »Athenaeum« kevésbé tartózkodó és kevesebb ellenszenvvel viseltetik a kiállítás iránt, lehető hü képet nyujtva ott szakszerü működéséről, bizonyára csak megerősíti vala azon jó hírnevet, mely róla országszerte elterjedve van.

A biráló-bizottság »az Athenaeum nehány szedőjé«-nek nehány kiállított accidens-szedvényért a »törekvés« elismerését szavazta meg.

BUSCHMANN FERENC. Három gyorssajtóval működő jelentékenyebb fővárosi nyomda, modern betükkel, szakismeretről tanuskodó berendezéssel. A kiállított nyomtatványokat (többnyire accidenciák) tisztaság és csín jellemzi. Külön határozott styl, mely az összes nyomtatványoknak bizonyos egyöntetüséget kölcsönözne, nem jelentkezik bennök, de ez, nézetünk szerint oly accidens-munkáknál, melyek a mindennapi élet tarkabarka szükségleteit hivatvák fedezni, fölösleges is, meg alig keresztülvihető, mivel a készítőnek igen sokszor kell tekintetbe vennie a megrendelő egyéni izlését is, s ha ennek tekintetbevételével sikerült a szedőnek a typografiai szabályoknak is megfelelni, müködése már mindenesetre elismerésre méltó.

Igazi nyomdászi szellemről s ügybuzgalomról tanuskodik azon áldozatkészség, melylyel Buschmann ur meg szokta szerezni a betüöntödék ujdonságait s szakértelemmel és ügyességgel alkalmazza azokat nyomtatványain.

Azt hiszszük, hogy Buschmann úr és derék személyzete nagyon is megérdemelte a biráló-bizottság itéletét, mely egyhangulag »haladásra törekvés«-t szavazott meg nekik.

FRANKLIN-TÁRSULAT, irodalmi intézet és könyvnyomda személyzete. — Bár maga a társulat, mint ilyen, nem vett részt a kiállításon, mégis örömmel kell elismernünk, hogy az igazgatóság és nyomdavezetőség nemcsak akadályt nem gördített személyzetének azon törekvése elé, hogy az intézet müködését a kiállításon bemutassa, hanem mindenkép támogatta is azt.

Ez előzékenységnek nagy része volt a fényes sikerben, melyet e jeles intézetünk kiállítása aratott. A többnyire könyvekből álló sajtótermékeket stylszerüség, mondhatni classicus egyszerüség jellemzi, mely hazánkban eddig nem követett uj irányt nyitott. Gyönyörü, néhol elragadó szépségü betük, összhangzatosan összeválogatva és gondosan alkalmazva, tiszta, legtöbbnyire kifogástalan nyomás oly magaslatra emelik e nyomdát, melyen a külföld legelsö müintézeteivel bátran kiállja a versenyt.

A biráló-bizottság nem is habozott, a Franklin-Társulat jeles termékeit a »haladás, jóizlés és törekvés« elismerésével egyhangulag kitüntetni.

HORNYÁNSZKY VICTOR. Egyike jelesebb, nagy termékenységü régibb nyomdáinknak. Többnyire könyvek, s különösen minden nyelvü bibliák előállításával foglalkozik, melyeket csín, tisztaság, correctség és gondosság jellemez. A biráló-bizottság a »haladásra törekvés« elismerését szavazta meg számára.

HUNGARIA nyomdai és kiadótársulat. Ennek személyzete több könyvet és accidenciát mutatott be, melyek mind a csín és tisztaság jellegét viselik magukon, a mi mindenesetre érdemül tudandó be egy oly kiválólag hirlapnyomdánál, minő a »Hungaria«; különösen kiemelhetjük Petőfi költeményének, a »János vitéz« német fordításának kiállítását; e mű nyolcad alakban, modern schwabacher betükkel, chamois papíron szépen van nyomtatva, stylszerüen keresztülvive. A biráló-bizottság elismerte a kiállított sajtótermékekben a »törekvés« érdemét.

A »HUNYADI MÁTYÁS« (Lonkay A.) nyomda-személyzete néhány könyvet és accidens-munkát állított ki.

KOCSI SÁNDOR személyzete főleg könyveket állított ki. Bár nem tartozik ez üzlet által kiállított tárgyakhoz, de miután ott készült, helyén találjuk itt kapcsolatban megemlíteni Fejérvizy Mártonnak 1870-ben a Kocsi S. nyomdájában szedett himző-mintáját. Még ezelőtt tiz-tizenöt évvel az e nemü szedés meglehetős mérvben gyakoroltatott Pesten, s különösen az említett üzletben. — Idősb nyomdászok emlékezni fognak arra, hogy a szedő és szakirónak egyaránt jeles bold. Szabó József mily kiválót tudott e téren teremteni. — A kiállított minta szedője is az ő tanítványa volt, kinek különben e tárgy bemutatásával nem volt más célja, mint hogy ezen, mainapság nem igen gyakorolt szedés-nemmel a munkakiállítás változatosságát elősegítse.

LŐW EDE személyzete. Ujabb berendezésü kisebb accidensnyomda, helylyel-közzel egy-egy csinosabb munkával.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG. Dús berendezésü elsőrangu nagy intézet, mely nagy munkaképessége, termékenysége és jeles munkái által közelismerést vivott ki. — Accidensmunkákat, könyveket s mindenféle vegyes munkákat állított ki, melyek mindegyikén a legszigorúbb igényeket is kielégitő izlés

csín, tisztaság ömlik el. Egyike ez intézet is azon keveseknek, melyek nem csupán és kizárólag — többnyire a küldísz rovására — csak az anyagi jövedelemre, az intézet jövedelmi forrásainak kizsákmányolására törekesznek; ellenkezőleg, a pesti könyvnyomda-részvény-társaság termékein félreismerhetlen a »művészi« felé való törekvés.

Ez intézet szakavatott igazgatósága szerencsésen megoldotta azon kérdést, hogy miként lehet a nyomda művészi érdekeit a részvényesek érdekeivel összeegyeztetni.

A biráló-bizottság a pesti könyvnyomda-részvény-társaság sajtótermékeinek egyhangulag megszavazta a »haladás, jó izlés és törekvés« elismerését.

E kitünö intézetünk kiváló érdemei közé tartozik még, hogy munkásait nemcsak jeles példájával, hanem tettel is buzdítja, s a szakmájában elöre törekvö munkás a nagyérdemü igazgató urban lelkes és hatalmas pártfogóra talál.

Ennek élö bizonyítványát találtuk több kiállított tárgyban, melyek ez intézetben ily módon készültek. Nevezetesen kiállitottak:

BAUER FERENC gépmester két színnyomatu képet, melyek eredeti kiviteli módjuk s a reájuk fordított roppant fáradságos munka és türelem miatt minden esetre megérdemlik a szakférfiak behatóbb figyelmét. Az említett képek mindenike ugyanis valami 14—16 szinben egy és ugyanazon horgedzetü képlemezröl van Bauer ur saját módszere szerint kézisajtón nyomva. Hogy a módszer megfelel-e a mai gyors munkát sürgetö kor igényeinek, és hogy egyátalán képes-e a találmány olyszerü tökélyesítésre, hogy az versenyképessé váljék, az a jövö kérdése.

A biráló-bizottság, méltányolva a munkára fordított roppant fáradságot és türelmet, készséggel megszavazta a derék munkásnak a »törekvés« elismerését.

BROZSA OTTO szedö, diamant betüvel Mirza Schaffynak egyik gyönyörü bordalát egy csinos rajzu korsó alakjára szedte ki, s ajánlotta fel a nyomdász-gyülés küldötteinek, mely ügyes kivitelü s nagy türelemröl tanuskodó munkáért a biráló-bizottság szintén a »törekvés« elismerését szavazta meg.

KALHANEK NÁNDOR szedő, bár rendszerint más nyomdában működik, a pesti könyvnyomda-részvény-társaság lelkes igazgatójának áldozatkészsége és pártfogása folytán, a kiállítással ugyanegy napon megnyitott országos nyomdász-gyülés tiszteletére és üdvözletére egy képletet készített, mely a fametsző és nyomó közreműködése mellett a szedői türelemnek nagy mérvét tünteti föl. A vonalak művészi hajlitásában és ügyes összeállításában a kiállító nagy jártassággal bir, de alig hiszszük, hogy az elért eredménynyel, a képlet össz-hatásával, ő maga is meg lenne elégedve, miután meg kelle győződnie, hogy kevesebb fáradsággal és hasonlíthatlanul kisebb áldozattal ennél sikerültebb művet lehetett volna kiállítani, például könyomat utján. Annyi azonban mindamellett bizonyos, hogy Kalhanek ur értelmes, ügyes accidens-szedőnek mutatta magát, ki a szedő rendelkezésére álló anyagok szegletességét le tudja küzdeni s azokkal el tud bánni. Meg vagyunk győződve, hogy ha ritka tehetségét hálásabb, praktikusabb téren értékesíti, az számára kétségtelenül gyümölcsözőbb leend.

A biráló-bizottság készséggel meg is szavazta számára a »törekvés« elismerését.

KALHANEK REZSŐ gépmester, a fentebbinek testvére, a leirt képlet és egy gazdasági gépekről szóló nagy hirdetmény tiszta és ügyes színnyomata által tüntette ki magát, mit is a biráló-bizottság a »haladásra törekvés« megszavazásával ismert el.

MESZL és HINTERHAGER egy alkalmi képlet szedvényét és nyomását mutatták be, mely munkákban a biráló-bizottság szintén a »törekvés« jeleit ismerte fel.

SCHUSTER JÁNOS nyomó, csinosan nyomott kisebb-nagyobb munkákat állított ki, melyekben a biráló-bizottság a »törekvés« jeleit látta.

POSNER KÁROLY LAJOS könyvnyomdai személyzete. Csekély mennyiségü accidens-munka bocsáttatott a kiállítás céljából a személyzet rendelkezésére, melyek nem voltak elegendők arra, hogy ezen jó hirnek örvendő intézet működéséről kellő fogalmat nyujtsanak. Azonban e kevésből is kitünt a »haladásra törekvés«, melyet a biráló-bizottság az intézetnek megszavazott.

WEISZMANN TESTVÉREK. Főleg könyvek kiállításával foglalkoznak s az intézet terjedelméhez képest nagy tevékenységet fejtenek ki. Csinosan, tisztán és a nagy termékenység mellett is elég nagy gonddal dolgoznak.

A biráló-bizottság méltán elismerte e kiváló intézet munkáiban a »haladásra törekvést«.

WILCKENS C. F. és FIA nyomdája. Modern berendezésű, csinos nyomda; munkáit gondos szedés, tiszta nyomás és csín jellemzik. A biráló-bizottság »haladásra törekvés«-t szavazott meg számára.

b) A vidéken.

Arad, RÉTHY LIPÓT. A nagyobb vidéki nyomdák közé tartozik. A biráló-bizottság itélete: »törekvés«.

Debrecen, VÁROSI NYOMDA. Ősrégi, nagyobbszabásu gazdagon felszerelt intézet. A kiállított könyveket és nagyszámu accidenciákat tiszta nyomás és kissé »sujtásos« szedés jellemzi; a biráló-bizottság a »haladásra törekvést« ismerte föl bennök.

Esztergomi NYOMDÁSZ-EGYLET kiállítása BUZÁROVICS E. nyomdatermékeiből. A csinosan kiállított accidensmunkák és könyvek közül méltó feltünést keltett egy renaissancestylben készitett mű, »A szent szék függetlensége«, mely meglehetös következetességgel van a mondott stylben keresztülvive és elég tisztán nyomva. A biráló-bizottság a »haladásra törekvést« találta a kiállított müvekben.

Eperjes, BANKEGYLET NYOMDÁJA. A kiállított sajtótermékek a biráló-bizottság itélete szerint a »törekvés« jellegét viselik magukon.

Győr, KÁLLAY MIHÁLY és SURÁNYI JÁNOS. Különös elismerést érdemel SURÁNYI J. kisérlete, mely szerint ultramarin festékkel fényezett papiron igen szép tiszta nyomást eszközölt, ami eddigelé nem igen sikerült még, vagy legalább is nagy nehézségekbe ütközött. A biráló-bizottság készséggel elismerte az ebbeli »törekvést«.

Kassa, RIESZ M. S., a »PANNONIA«-nyomda egyik szedőjének minta-szedvényeiben a biráló-bizottság elismerte a »törekvést«.

Lugos, WENCZELLY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJA. Szerény berendezésü kisebb könyvnyomda, mely accidens-munkákat és egy nyomdai

hirdetésül szolgáló, mintaszedésekből álló képletet állított ki. Tekintve az intézet szerény berendezését, félreismerhetlen a »haladásra törekvés«, melyet a biráló-bizottság készséggel meg is szavazott.

Magyar-Óvár, CZÉH SÁNDOR. Szép berendezésü, jól felszerelt nyomda, melynek termékei méltán megérdemlik a biráló-bizottság azon elismerését, melylyel »haladásra törekvés«-t szavazott meg számára.

Nagyvárad, HOLLÓSY LAJOS. Csinosan kiállított accidenciák, melyeken a biráló-bizottság fölismerte a »törekvést«.

Ugyancsak Nagyváradon Rusicska tanonc szedvényeiben a »törekvés« jelei mutatkoznak, melyet a biráló-bizottság elismert és 2 ezüst forint ösztöndíjjal jutalmazott.

Nyitra, SIEGLER özvegye accidens-munkáiban »törekvés« nyilatkozik, melyet a biráló-bizottság elismert.

Pozsony, ANGERMAYER KÁROLY. Modern és szakszerü berendezésü szép nyomda, mely izléssel kiállitott, valóban sikerült nyomtatványokat készít. A biráló-bizottság méltán megszavazta számára az I. foku elismerést: a »haladás«-t.

Sopron, WEPPNER A. gépmester ROMWALTER nyomdájában: kiállitott nyomtatványaiban a biráló-bizottság a »haladásra törekvést« ismerte föl.

Szarvas, SZITA GÉZA könyvnyomdájának, tekintve a nyomda szerény berendezését, a biráló-bizottság »törekvés«-t szavazott meg.

Szombathely, SAILER H. szedvényeiben a biráló-bizottság »törekvést« ismert föl.

Szegzárd, CZIRÁKY tanulónak 1 frt ösztöndij kiadatni határoztatott.

Szeged, BURGER ZSIGMOND ÖZVEGYE. Egyike a magyarországi vidéki nyomdák legjelesebbjeinek, mind gazdag berendezésénél, mind a munkák csinos és tiszta kiállításánál fogva. A tömény-telen számu, változatos accidenciák és füzetek mellett méltó föltünést keltett a már az 1876. évi szegedi országos kiállításról ismert vaskos kötet, mely e jeles nyomda betü- és körzetkészletét tartalmazza és annak roppant anyagbeli gazdagságát tünteti fel. A biráló-bizottság a kiállított munkákban elismerte a »haladásra törekvést«

ENDRÉNYI LAJOS ÉS TÁRSA. Mindössze egy a nyomdát ajánló címjegyet és számlát állított ki, mely egyenesen a kiállítás alkalmára látszott készítve lenni, és melyben a biráló-bizottság »törekvést« látott.

Temesvár. CSANÁD EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA. Csinos berendezésü, jelentékeny nyomda, többnyire accidens-munkákkal, melyeknek a biráló-bizottság »haladásra törekvés«-t szavazott meg.

c) Horvát-Szlavonország.

Horvát-szlavon testvéreink kiállítása, mint már említettük, a kiállítók kivánsága folytán külön teremben volt elhelyezve, s nem várt tökéletessége és gazdagsága folytán mindenkit meglepett. Német és horvát nyelven szerkesztett terjedelmes jegyzék-lajstrom is volt több száz példányban kitéve a látogatók számára, mely a kiállított müvek pontos sorozatán kivül tartalmazta a nyomdászat rövid történetét a délszláv vidékeken, a horvát-szlavon-dalmát nyomdász-egylet állapotának jelentését, a kiállítók névjegyzékét és a horvát-szlavonországi könyvnyomdák állományáról statisztikai kimutatást. E müvecske igen becses adalékul szolgált a kiállítás mellé, mivel hazai nyomdászatunkra nézve oly viszonyokra derített világosságot, melyeket eddigelé csaknem teljes homály födött.

E füzet és egyátalán a horvát-szlavon kiállítás létrejötte az ottani derék pályatársakon kivül a horvát-szlavon nyomdász-egylet érdemdús elnökének, LIHL KÁROLY urnak köszönhető, ki a nyomdászat terén szerzett érdemeinek koszoruját ezáltal egy uj levéllel gyarapitá.

Kiállítottak:

Zágrábban. ALBRECHT KÁROLY könyvnyomdája. Gyönyörü berendezésü, elsörendü nyomda, melynek kiállított pompás könyvein — ezek közt számos remek díszmunka — izlés, csín, tiszta nyomás ragadják el a szemlélöt. Nem csoda tehát, ha a biráló-bizottság »haladás«-t szavazott meg számára.

RÉSZVÉNYNYOMDA. Többnyire accidenciákból álló munkáin a biráló-bizottság »törekvést« ismert föl.

HARTMANN L. ÉS TÁRSA. Accidenciáin és más vegyes munkáin a biráló-bizottság szintén »törekvést« ismert föl.

»NARODNE NOVINE« NYOMDÁJA. Nem nagy mennyiségü nyomtatványai szintén »törekvésről« tanuskodnak, amit a biráló-bizottság is elismert.

Belovár, FLEISCHMANN J. Többnyire accidens-munkái a biráló-bizottság elismerése szerint »törekvésre« mutatnak.

Eszék, PFEIFFER GYULA. A könyvek és accidenciák gazdag tárlata, minöt oly kis városban, mint Eszék, alig kerestünk volna, szakértelemmel készült csinos és tiszta munkákat mutat föl, miért is a biráló-bizottság készséggel megszavazta számára a »haladásra törekvés«-t.

A horvát-szlavonországi gyüjteményes kiállítás tárgyai a kiállítás bezártával visszaküldetvén, azok jul. 8-tól fogva a horvát-szlavon fővárosban, Zágrábban voltak 8 napon át közszemlére kitéve, s kétségkivül ott is megérdemelt elismerésben részesültek.

2. HIRLAPOK GYÜJTEMÉNYE.

A kiállításon képviselve volt hazai hirlapoknak névszerinti elősorolása sokat elvonna e füzetke szükre szabott teréből. Azért csupán azoknak rövid statisztikai kimutatására szorítkozunk, mely talán elég hü képét adandja a hirlap-gyüjteménynek.

A *magyar* hirlapokból volt 15 napilap, 80 társadalmi, politikai és vegyes tartalmu hetilap, 9 szépirodalmi és divatlap, 42 szaklap és 7 humorisztikus lap e gyüjteményben.

A *németek* közül 11 napilap, 23 politikai, szépirodalmi, humorisztikus és társadalmi hetilap, és 13 szaklap.

Horvát nyelven 16, *román* 25, *tót* 19, *szerb* 11, *vend* 1, *héber* 4.

Az összes hirlapok száma 258.

A különböző füzetes folyóiratokból együtt véve 43 volt képviselve.

3. RÉGI NYOMTATVÁNYOK GYÜJTEMÉNYE.

A kiállítás egyik kiegészitö részét képezö régi nyomtatványok gyüjteménye az illetékes körökben a reméltnél jelentékenyebb figyelmet gerjesztett, s már ennélfogva is szükségesnek látjuk, annak kiválóbb tárgyait e füzetben megemliteni.

A legrégibb mü a kiállitáson: *Genealogia, a Rodolpho I.* Nagy negyedrét, 1623. Kilian Farkas, metszö és augsburgi polgár által, II. Ferdinand német császár és magyar királynak ajánlva, s abban a Habsburg-család viselt dolgai versben és prózában elöadva.

Nincs benne semmi nagyitás, ha azt mondjuk, hogy e könyv kiállításának szépségéröl egész tanulmányt lehetne irni. Az akkori viszonyokhoz képest igen izléses beosztás, csinos nyomás, a betük a jelenlegi mediaveléhez majdnem egészen hasonló, szép metszése már magában, különösen pedig a remek metszvények, páratlanná teszik e müvet az akkori nyomtatványok között. A Habsburg-család valamennyi férfi-tagjának mellképe I. Rudolftól II. Ferdinandig, valamint a leszármazási tábla és az összes európai címerek diszítik e müvet oly kivitelben, mely a képirás- és metszésben egyaránt korszakot alkotó Dürer Albertnek akkor még több helyütt, különösen Augsburg és Nürnbergben élö tanitványaira emlékeztet. Az arc vonásai ritka türelemmel vannak kimunkálva, s habár az öltönyök redözete imitt-amott kissé feszes, de viszont a hol azokon hermelin vagy egyéb prém fordul elö, annak fénye és puhasága mesterileg van visszaadva. A könyv Szabó Dezsö tulajdona.

Das Berg-Recht. Nagy negyedrét. Kiadta Deucerus János Schlackenwaldban 1624-ben, a brandenburgi örgrófnak ajánlva. — A meglehetösen darabos németségü könyv schwabacherböl van szedve, minden fejezetnél vörösre nyomott nagy gót kezdöbetüvel. Glósz Sámuel ur tulajdona.

Orbis sensualius Pictus. (A látható világ.) Kis negyedrét. Természeti és müvészeti tárgyakat ábrázoló számos metszvénynyel, melyekhez magyar, német, latin és tót nyelven vannak a magyarázatok. A szerzö és nyomda neve a címlapon nincs megnevezve,

hanem az egyik metszvény alján parányi betükkel latin nyelven van bevésve: Bubenius Jonathan, Lőcse 1679. E könyv az előző században több kiadást ért, s igen el volt terjedve; a szóban forgó példány a legrégibb kiadások közül való, s már annyiból is nevezetes, hogy a magyar földön készült; a metszvények meglehetős tiszták, a magyar szövegben alig van hiba, mi, tekintve az akkori viszonyokat, jelentékeny érdemül róható föl az előállító nyomdásznak.

Adeliches Land- und Feldleben. Nagy negyedrétben. Nürnberg 1715. A fönnebbi Berg-Rechthez hasonló kiállításban; leirja a német főnemesek háztartását és életmódját a mult század elejéről; záradékul egy szakácskönyvet tartalmaz, a jelen nemzedék előtt majdnem hihetetlen alkatrészekből összeállítandó ételnemek készítéséről.

Die so nöthige und nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgiesserei. Kis nyolcadrét. 1740. Igen kimeritő nyomdászkézikönyv, mely nyomdák és betüöntődék berendezésére, s a szedés és nyomás akkoriban dívott minden ágára kiterjeszkedik, csinos rézmetszetü képekkel és ábrákkal ellátva. Kiadta Geszner Keresztély Frigyes Lipcsében. — Horák Egyed ur tulajdona.

Magyar Krónikának röviden lerajzolt sommája. M. Kovács János által kiadva. Pozsony, 1742. Spaizer Domonkos Ferenc nyomása. A meglehetős csínnal kiállított könyv Batthyány Lajos udv. kancellárnak van ajánlva, s Pannoniának a pogány királyoktól kezdve 1742-ig történt minden nevezetesebb eseményét részletesen irja le. Érdekes a kiadónak az előszó után külön lapon következő nyilatkozata, melyben »az autor gyakori utazása s a nyomtató nyelvbéli járatlansága miatt« történt sajtóhibákért kér bocsánatot. E művet egyébiránt több könyvész unicumnak nyilvánitá. — Beták László tulajdona.

Theologiai művek. A Jézus-társaság nyitrai nyomdájában 1708, 1743, 1746 és 1766-ban nyomtatva.

Keresztyén Böltseség. Bertalanffy jezsuitától. 1754-ben a nagyszombati akademia betüivel nyomva.

Hofrath Anton Störks Abhandlung über den Schierling. (Értekezés a bürökről.) Bécs, 1764. Trattnern János Tamás nyomása.

Confoederation der Prager Buchdrucker. (A prágai nyomdász-segédek szabályzatai.) 1765. Nyomdásztörténeti szempontból érdekes füzet.

Hadi és más nevezetes történetek. I., III.—V. 1789—91. Bécs. Négy kötet.

Articuli Diaetales MDCCXCI. (Országgyülési cikkek.) Kolozsvár, Hochmeister Márton nyomdájából. 1793.

Magyar grammatica. 1793, és *De Istro Iliaquae,* 1798. Budán, a kir. academia betüivel.

Interpraetatio sacrae scripturae. Pest, 1801. Trattner Mátyás.

Phaedrus meséi latinul. Debrecen, 1804. Csáthy György nyomdájából.

A kisebb nyomtatványok közül megemlitendők: *Geistlicher Irrgarten* cimü theologiai irat, jelenben is sok helyt látható »házi áldások« alakjában, 1741-ből; továbbá egy német *naptár-iv* 1780-ra; *Aus dem Reiche der Todten* (politikai beszélgetések) 1802; a »*Brünner Zeitung*« első száma 1778-ból, mely érdekes adatokat közöl az amerikai függetlenségi harcból, Franklin B. versaillesi fogadtatásáról, gróf Benyovszkynak akkor még friss kalandjairól stb.; *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*, 1802., telve ártatlan piaci hírekkel consiliarius urak utazásairól és a várszinház előadásainak birálataival.

Érdekes még a *rozsnyói báli hirdetés* 1831-ből, melyben a férfiak fölkéretnek, hogy az »asszonyszemélyek« iránti tekintetből a tolakodástól tartózkodjanak; *a nemzeti szinház első szinlapja* 1837. augusztus 26-ról, többféle színben nyomva Landerer Lajos nyomdájában; *eperjesi színlapok a negyvenes évek elejéről,* igen gyakorlati módon némelyeknek hátán cukor-, kávé- és egyéb hirdetésekkel; továbbá *Bem tábornok* által Nagy-Szebenben kiadott *20 krajcáros utalványok,* stb. stb. — Mint különlegesség nagy figyelmet gerjesztett az ujvidéki munkás-egylet tulajdonát képező *Uj-testamentom chinai nyelven,* sárga selyempapirra nyomtatva.

4. BETŰÖNTŐI, TÖMKÉPELÉSI, FAMETSZÉSI MUNKÁK ÉS NYOMDAI SZERSZÁMOK.

GUTH HERMANN tömöntő a pesti részvénynyomdában kiállított tömöntvényeiért a biráló-bizottság betűöntői szakosztályától a »törekvés« elismerését nyerte.

GUTH ALBERT betűöntő ugyanott, rézbetűket, gipsz-öntvényeket és betűöntői szerszámokat állított ki, mely utóbbiakat, jóllehet a kiállító már 10 év előtt készítette Bécsben, mégis, mivel ma is a kor szinvonalán állanak és jók, a biráló-bizottság szakosztálya a »törekvés« elismerésével tüntette ki.

HAHN EDE a »Pester Lloyd« (Khór és Wein nyomda) tömöntője, a »Lloyd« gömbölyített tömöntvényeit és nehány fametszvény-öntvényét mutatta be, melyek oly jeles kivitelüek, hogy a biráló-bizottság illető szakosztálya »haladás«-t itélt számára.

KALHANEK REZSŐ gépmester a pesti részvény-nyomdában saját találmányu anyagból készített betűket mutatott be, melyeknek célszerüségéről a biráló-bizottság meg nem győződhetett, mivel a feltaláló az anyag alkatrészeit közzé nem tette. Mindamellett el kellett ismernie a biráló-bizottságnak a kisérletben a »törekvést«, s ezt készséggel meg is szavazta a kiállítónak.

SUHLING F. betűöntő az uj találmányu complett öntögépen tanusított kiváló ügyességéért a »törekvés« elismerését nyerte.

MIKA ÉS FISCHER nyomdai szerszámok, ugymint szekrények, hajók, szedővasak (Winkelhaken) sikerült készítéseért a »törekvés« elismerését nyerték.

SYCINSKY L. ÉS MIELNICKY A. budapesti fabetükészítők meglepőleg tisztán és szépen dolgozott fabetűket, fakörzeteket, kezeket s több efféle rajzolatokat mutattak be, s méltán megérdemelték a látogatók osztatlanul nyilatkozott elismerését, melyhez a biráló-bizottság is csatlakozott a »haladásra törekvés« megszavazása által.

IV.

A BIRÁLÓ-BIZOTTSÁG ITÉLETE.

A biráló-bizottság Buschmann Ferenc budapesti könyvnyomdatulajdonos elnöklete alatt megalakulván, megállapodott egyrészt azon elvekben, melyekből kiindulva hozandja itéletét a kiállított művek fölött, másrészt pedig azon fokozatban, mely szerint birálatát a különböző munkáknál érvényesitendi.

Elvileg kimondá a biráló-bizottság, hogy mindenekelőtt tekintetbe óhajtja venni a kiállítás rendezőinek célját, mely szerint az buzditásul szolgáljon a nyomdászat munkásainak a pályájukon való elöhaladásra, törekvésre, továbbképzésre ; s ehhez képest a munkák kivitelét az illető nyomda berendezéséhez méri; a gazdagabb fölszerelésü nyomdáknál szigorúbb mértéket alkalmaz, mig a szerényebb berendezésüeknél számolni fog a viszonyokkal s a legszerényebb munkánál is el fogja ismerni a törekvést, a hol az jelentkezik.

A birálatnál alkalmazandó itéletek a következő fokozatokban lettek megállapitva:

I. Izléses kiállítás, gondos szedés és tiszta nyomás: *haladás.*

II. Tiszta kiállítás, gondos szedés és tiszta nyomás: *haladásra törekvés.*

III. Gondos kiállítás, vagy gondos szedés vagy tiszta nyomás: *törekvés.*

A szakosztályok külön tanulmányozták tárgyaikat az elvállalt szakmák szempontjából s az eleve kitüzött elvek alapján, s megállapodás után össz-ülésben terjesztették be tapasztalataikat a biráló bizottságnak, mely a jelentések fölött behatóan tanácskozván, a vett itéleteket gondosan összegezvén és megrostálván, közös megállapodás után a következő itéleteket hozta:

1. Betü- és töm-öntők.

Guth Hermann töm-öntvényeiért: törekvés.

Guth Albert saját készitésü szerszámaiért: törekvés.

Hahn Ede »Pester Lloyd« töm-öntvényeiért: haladás.

Suhling betüöntőnek az ujszerkezetü complett-öntőgépen tanusitott kiváló ügyességeért: törekvés.

Fischer és Mika betüöntőknek nyomdai szerszámok előállitásáért: törekvés.

Sycinski L. és Mielnicki A. fabetü-készitőknek kiváló gonddal készitett fabetüikért: haladásra törekvés.

2. Könyvnyomdai munkák.

a) Budapesten.

Az »Athenaeum« nehány szedőjének a kiállitott egyes accidens-szedvényekért: törekvés.

Buschmann F. nyomda-személyzete: haladásra törekvés.

Franklin-társulat személyzete: haladás, jóizlés, törekvés.

Posner K. L. személyzete: haladásra törekvés.

Hornyánszky Viktor: Bibliák jeles kiállitásaért: haladásra törekvés.

»Hungaria« könyvnyomda és kiadó-társaság: törekvés.

Weiszmann testvérek: Bő termékenység mellett is gondos kiállitásért: haladásra törekvés.

Wilckens F. C.: haladásra törekvés.

Pesti könyvnyomda-részvény-társaság: haladás, jóizlés és törekvés.

Kalhanek Rezsö gépmester, gondos nyomásért: haladásra törekvés.

Kalhanek Nándor szedö, kiállított »Emléklap«-jáért: törekvés.

Bauer Ferenc gépmester, kiállított színnyomatu képeiért: törekvés.

Schuster János nyomó: törekvés.

Meszl Gusztáv és Hinterhager György: törekvés.

Brozsa Otto: törekvés.

b) **A vidéken.**

Arad, Réthy Lipót: törekvés.

Debrecen, városi nyomda: haladásra törekvés.

Esztergom, Buzárovics: haladásra törekvés.

Eperjes, bankegyleti nyomda: törekvés.

Györ, Kállay M. és Surányi J.: törekvés.

Kassa, Riesz L. szedö: törekvés.

Lugos, Wenczelly: haladásra törekvés.

M.-Óvár, Czéh S.: haladásra törekvés.

Nagyvárad, Hollósy: szedésben törekvés.

Nagyvárad, Ruzicska tanonc: törekvés, 2 ezüst frt ösztöndíj.

Nyitra, Siegler özvegye: szedésben törekvés.

Pécs, Madarász: törekvés.

Pozsony, Angermayer: haladás.

Szarvas, Szita Géza: törekvés.

Szombathely, Sailer: szedésben törekvés,

Szeged, Burger Zsigmond özvegye: haladásra törekvés.

Szeged, Endrényi Lajos és társa: törekvés.

Szegzárd, Cziráky tanonc: törekvés, 1 ezüst frt ösztöndíj.

Sopron, Weppner gépmester: haladásra törekvés.

Temesvár, Csanád-egyházmegyei nyomda: haladásra törekvés.

Turócz-Sz.-Márton, részvénytársasági könyvnyomda: szedésben törekvés.

c) Horvát-Szlavonországban.

Zágráb, Albrecht Károly: haladás.
Zágráb, részvény-nyomda: törekvés.
Zágráb, Hartmán L.: törekvés.
Zágráb, »Narodne Novine«: szedésben törekvés.
Eszék, Pfeiffer Gyula: haladásra törekvés.
Belovár, Fleischmann: törekvés.

3. A kiállítás létrehozása és kivitele körül tanusított érdemekért.

Az összes kiállítási bizottságnak ernyedetlen fáradozásaért köszönet szavaztatik. HORNYÁNSZKY VIKTOR egyleti elnöknek, továbbá BAUER J. M. bizottsági elnöknek és ÁCS MIHÁLY bizottsági titkárnak különösen buzgó eljárásukért és a kiállítás sikere körül tanusított lankadatlan tevékenységükért a biráló bizottság díszokmánnyal fejezi ki elismerését.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

GEDENKBUCH

an die

Ausstellung von Buchdruck-Erzeugnissen

UNGARNS

Budapest, 9.—16. Juni 1878

Redigirt von

JOSEF BENDTNER

Aus dem Ungarischen

1878

Verlag des Vereines der Buchdrucker und Schriftgiesser Budapest's

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Vorwort.

Der »Verein der Buchdrucker und Schriftgiesser Budapests« hat den Beschluss gefasst, zum Andenken an die von ihm zu Pfingsten l. Jahres arrangirte Ausstellung von Buchdruck-Erzeugnissen ein Gedenkbuch herauszugeben, und hat mit dessen Redaction meine Wenigkeit betraut.

Als Mitglied obgenannten Vereines dieser ehrenden Aufgabe nachzukommen trachtend, lege ich hiermit meinen geliebten Fachgenossen dies Werkchen vor.

Bescheiden und anspruchslos tritt es vor die Oeffentlichkeit. Es vindicirt sich keinen Platz in der Reihe der Arbeiten von literarischem Werth; sondern will nur — getreu den Intentionen des verlegenden Vereines — ein sichtbares Andenken an die Ausstellung bilden, welche — wie wir hoffen — nicht ohne Einfluss bleiben wird auf die Fortentwicklung unserer Kunst.

Den statistischen Ausweis der Zeitungen und das Verzeichniss der ausgestellten alten Druckwerke lieferte der eifrig thätige Secretär des Ausstellungs-Comité's, Herr Michael Ács.

Ausser den Mittheilungen über die Ausstellung selbst, fand ich es für angezeigt, auch das Verzeichniss der Buchdruckereien in den Ländern der ungarischen Krone zu bringen, welcher Anhang von meinen Fachgenossen gewiss freundlich entgegengenommen wird, da wir bisher ein solches Verzeichniss vermissten, trotzdem dasselbe sich auf unserer bewegten Laufbahn als sehr nothwendig erweist.

Diese Daten verdanke ich der Gefälligkeit des Herrn Carl Firtinger.

Indem ich für die Mängel dieses Werkchens die Nachsicht meiner geschätzten Leser erbitte, schliesse ich mit dem alten, schönen Buchdruckergruss:

Gott grüss' die Kunst!

Budapest, am 7. Juli 1878.

Josef Bendtner,
Buchdrucker.

I.

Die Prämissen der Ausstellung.

Die Pfingstfeiertage des Jahres 1878 werden für die Buchdrucker Ungarns ewig denkwürdig bleiben.

An diesen Festtagen der Kirche feierten auch die ungarischen Jünger Gutenbergs ein Fest; sie schüttelten den Staub der Werkstätten von sich und traten aus ihrem täglichen bescheidenen Wirkungskreise vor die grosse Welt. Und mit Freuden können wir constatiren, dass sie sich auf dem ungewohnten Gebiete nicht zu schämen brauchten, sie behaupteten ihren Platz auch vor der Oeffentlichkeit, welche bisher kaum Notiz von ihnen genommen, trotzdem die Buchdrucker, als die Arbeiter der Presse, eben im Dienste der Oeffentlichkeit stehen, da ja durch ihrer Hände Arbeit die Weltereignisse zur Kenntniss des Publikums gelangen.

Gleichwie der Bergmann, abgeschlossen vom belebenden Lichte der Sonne unter tödtlicher Arbeit keucht, um aus dem finstern Schoss der Erde die edlen Metalle emporzubringen für die darnach schmachtenden Menschen — denen sie aber nur allzu oft anstatt des erhofften Segens Unheil bringen, — ebenso schaffen auch die Arbeiter der Buchdruckerkunst in einer nicht minder aufreibenden Thätigkeit aus dem reichen Schachte der Wissenschaften und

nutzbringenden Kenntnisse die Schätze hervor, welche — werthvoller noch als die edelsten Erze — kein Unheil, sondern nur Segen bringen über alle Schichten der menschlichen Gesellschaft, über die Bewohner der Paläste sowohl, als auch über die der ärmsten Hütten.

Die ungarischen Buchdrucker haben zu Pfingsten d. J. gezeigt, dass sie nicht blinde Werkzeuge der Cultur sind, sondern dass sie die hohe Mission und grosse Wichtigkeit ihres Gewerbes auch begreifen, und nicht nur gewillt, sondern auch befähigt sind, den für sie bestimmten Platz in der Gesellschaft einzunehmen, und mit aller Kraft für das Aufblühen ihrer Kunst zu wirken, in der Werkstätte sowohl, als auch ausserhalb derselben.

Diese Aufgabe ist aber den Buchdruckern unter den heutigen Verhältnissen doppelt erschwert.

Die sonst so wohlthätig wirkende Gewerbefreiheit hat auf dem Gebiete der Buchdruckerei — vom Standpunkte der Kunst aus betrachtet — keine segenbringenden Früchte getragen, dieselbe erzeugte im Gegentheil sehr verderbliche Auswüchse, welche auf das Gedeihen des sonst so lebenskräftigen Stammes lähmend einwirken mussten.

Im Anfange dieses Decenniums, zur Zeit des »volkswirthschaftlichen Aufschwunges«, als rasches Reichwerden zur Parole geworden und die zu allen möglichen und unmöglichen Zwecken und Zielen gleich Pilzen aus der Erde emporschiessenden Actien-Gesellschaften mit riesigem Apparate ihre Thätigkeit begannen, spielten unter diesen die nach Hunderttausenden ausgegebenen Reclamen, Actien, Denkschriften und »Manipulations-Drucksorten« eine Hauptrolle, so dass nur eine dieser Actiengesellschaften schon im Stande war, eine grössere Druckerei vollauf zu beschäftigen. Man gab sich den überschwenglichsten Hoffnungen hin und selbst die Nüchternsten wurden von der Strömung fortgerissen.

Es ist daher kein Wunder, wenn damals die Buchdruckerei — hinsichtlich ihrer Ertragsfähigkeit — im Allgemeinen als eine Goldgrube betrachtet wurde. Dieselbe wurde zum freien Gewerbe, die Cautionspflicht abgeschafft, und so strebte man bald allgemein nach Eröffnung von Buchdruckereien.

Die in Privathänden befindlichen Druckereien wurden zu fabelhaft hohen Preisen von Actiengesellschaften angekauft, bedeutend vergrössert und vom Grunde aus neugestaltet, so dass dies höher zu stehen kam, als die Einrichtung neuer Druckereien; während andere Actiengesellschaften ganz neue Etablissements errichteten. Auch Private verlegten sich auf dieses Geschäft, so dass die in der Hauptstadt existirenden 17 Buchdruckereien, welche mit 42 einfachen Schnellpressen arbeiteten, in wenigen Jahren auf 54 sich vermehrten, welche jetzt mit 160 Schnellpressen arbeiten, unter diesen auch mit solchen, welche nach den heutigen Errungenschaften der Mechanik, die Leistungsfähigkeit der einfachen Schnellpressen um das 2—10-fache übertreffen.

So heilsam dieser riesige Aufschwung des Druckgewerbes auch in materieller Beziehung war, von eben so verderblicher Wirkung war er auf die kunstgemässe Entwicklung desselben. — Geld verdienen, schnelles Arbeiten war das Motto, die »Kunst« musste in den Hintergrund treten. Die Besitzer der neuerrichteten Druckereien, grösstentheils Laien, hatten keinen Sinn für typographisch richtige Ausstattung, und in den meisten Fällen stellten sie auch keine Fachmänner an die Spitze ihrer Geschäfte, so dass die Schleuderarbeiten sich in erschreckender Weise vermehrten, welche einestheils nachtheilig auf den Geschmack des Publikums einwirkten, andererseits aber auch jenes löbliche Bestreben der fachmännisch geleiteten Druckereien zu vereiteln drohten, welches dahin gerichtet war, nicht nur in quantitativer, sondern auch in qualitativer Beziehung Gutes zu leisten, nebst dem geschäftlichen Verdienste auch die Ehre des ungarischen Buchdruckerstandes zu wahren und durch Erzeugung von sauberen, geschmackvollen Arbeiten auch mit dem gewaltig vorwärts schreitenden Auslande Schritt zu halten.

Als im Jahre 1873 die furchtbare wirthschaftliche Niederlage erfolgte, wurde auch hievon, so wie vom Aufschwunge, in erster Linie die Buchdruckerei betroffen.

Es entstand eine grenzenlose Concurrenz unter den ohne Arbeit gebliebenen Druckereien. Hunderte von Agenten durchstreiften die Strassen der Hauptstadt und bereisten das Land, ein-

ander überbietend und Jedermann Drucksorten zu fabelhaft billigen Preisen aufdrängend, so dass der Werth der Druck-Erzeugnisse auf die niedrigste Stufe herabsank.

Zu den, die Buchdruckerei hart bedrängenden Schicksalsschlägen trat noch der Umstand, dass die hauptstädtischen Papierhändler, bei ihrem stets regen Speculationsgeist, sich allmälig mit der regelmässigen Uebernahme von Druck-Erzeugnissen befassten. Sie nahmen Theil an allen Concurs-Ausschreibungen auf Lieferung von Buchdruckarbeiten, und in vielen Fällen reussirten sie auch. In der Kunst der Reclame viel gewiegter als die Buchdruckereibesitzer, gelang es ihnen, einen grossen Theil der Kaufmannswelt an sich zu locken, so dass es heute Kaufleute in Budapest gibt, welche vielleicht gar nicht wissen, dass man Drucksorten auch anderswo, als beim Papierhändler bestellen kann.

Es ist allerdings wahr, dass die Papierhändler sich schliesslich doch an die Buchdruckerei behufs Herstellung ihrer Arbeiten wenden, doch ist der Verdienst bei solchen Bestellungen ein gar zu schmaler! Die Preise, durch die masslose Concurrenz ohnehin schon sehr gedrückt, sind bei den Papierhändlern noch geringer, und man kann behaupten, dass bei Papierhändler-Arbeiten der Drucker froh sein muss, wenn er zur Noth den Arbeitslohn herausschlagen kann.

Unter solchen Umständen ist es natürlich, dass auch der Lohn der Druckerei-Arbeiter bis auf das geringste Minimum herabgedrückt wurde und in Folge dessen auch die Qualität der Arbeit dem Massstabe der Honorirung entspricht.

Die ungarischen, und besonders die hauptstädtischen Buchdruckereibesitzer empfinden seit Langem die ganze Wucht dieser Uebelstände. Dass sie aber Schritte zur Beseitigung derselben gethan oder auch nur solche in Anregung gebracht hätten, davon ist bis jetzt nichts bekannt. Die hauptstädtischen Buchdruckereibesitzer bilden keine Corporation (und wenn ja, so existirt diese nur auf dem Papiere), zufolge der rücksichtslosen Concurrenz pflegen sie keinen kollegialen Verkehr, im Gegentheil, sie werden einander dadurch noch mehr entfremdet, so dass sie nicht fähig sind, mit vereinter Kraft gegen die gemeinsamen Schäden anzukämpfen.

Die Gehilfen aber, welche unter diesen unhaltbaren Zuständen ebenfalls zu leiden haben, bilden durch ihren »Verein der Budapester Buchdrucker und Schriftgiesser« eine geschlossene Corporation, und wirken als solche eifrig für ihr materielles und geistiges Wohl. Die oben geschilderten Zustände wurden auch im Vereinsorgane »Typographia« ausführlich besprochen; es entstand ein lebhafter Meinungsaustausch über die Art und Weise der Beseitigung derselben, woran ausser hauptstädtischen Collegen auch solche aus der Provinz Theil nahmen, aber die Druckereibesitzer, deren Interesse dabei in erster Linie berührt erschien, nahmen gar keine Notiz davon.

Der Gehilfenverein verlor jedoch trotzdem den Muth nicht. Es wurde ein allgemeiner Buchdruckertag einberufen, auf welchem über die Beseitigung dieser socialen Schäden berathen wurde. Delegirte erschienen aus allen Theilen des Landes und die Arbeiter der Presse verhandelten ihre häuslichen Angelegenheiten in fachlicher und parlamentarisch würdevoller Weise vor der Oeffentlichkeit.

Diese wichtige Landesversammlung fällt übrigens ausser den Rahmen dieses Gedenkbuches, welches blos ein sichtbares Andenken an die Ausstellung sein soll; und haben wir diese hier nur deshalb erwähnt, weil der Buchdruckertag mit der Ausstellung an ein und demselben Tage eröffnet wurde.

Die vielseitig gemachte Wahrnehmung über schleuderische Ausstattung der Drucksorten musste auf jeden nach Fortschritt strebenden Fachgenossen deprimirend einwirken und über Mittel und Wege nachdenkend machen, durch welche die Buchdruckereibesitzer sowohl, wie deren Arbeiter zu grösserem Eifer für fachgemässe, geschmackvolle, reine und correcte Ausstattung angespornt werden könnten.

Zur Erreichung dieses Zieles wurde die Arrangirung einer *Landes-Ausstellung* von Buchdruck-Arbeiten als geeignetes Mittel erkannt.

In der am 5. Juni 1877 abgehaltenen Ausschuss-Sitzung des »Vereines der Budapester Buchdrucker und Schriftgiesser« stellte der Schriftsetzer und Hauptmitarbeiter des Fachblattes »Typographia»,

Herr J. M. BAUER den bestimmten Antrag: es möge im Jahre 1878 eine Landes-Ausstellung von Buchdruck-Arbeiten arrangirt werden. Dieser Antrag fand allgemeinen Beifall und wurde vom Ausschusse acceptirt. Noch am 22. desselben Monats fand eine Versammlung der Fortbildungs-Section dieses Vereines statt; in dieser wurde der Antrag ebenfalls angenommen und ein Comité zur Durchführung desselben gewählt.

Die Mitglieder dieses Comité's waren folgende Herren:

MICHAEL ÁCS	JACOB GOLDSTEIN	LUDW. SALZMANN
FRANZ ANDREAZZI	JOHANN HERCSEK	MORIZ SCHWEIGER
J. M. BAUER	IGNAZ KOKÁLY	ALOIS STRAUCH
JOHANN CSELESNEK	FERDINAND LESSKA	JOSEF TÜRKE
JULIUS GAWEL	FRANZ PEKKER	

Dieses Comité wurde in einer späteren Versammlung durch folgende Herren verstärkt:

LEOPOLD ÁRVAY	FRANZ BOTSÁK	ALEXANDER MAYER
KARL BALÁZS	ALEXANDER KOZL	JAKOB PHILIPP.

Das Protectorat über die Ausstellung hat der Budapester Buchdruckereibesitzer Herr VICTOR HORNYÁNSZKY freundlichst übernommen. — Das Comité constituirte sich und wählte die Herren J. M. BAUER zum Obmann, MICHAEL ÁCS zum Sekretär.

Das so constituirte Ausstellungscomité begann alsbald seine Thätigkeit und einigte sich schon nach einigen Sitzungen über die bei Durchführung der Ausstellung zu verfolgenden Grundprincipien

Der erste Aufruf erschien in der zweiten Hälfte Octobers.

Diesen Aufruf, als ein wesentliches Moment in der Geschichte der Ausstellung, glauben wir wortgetreu bringen zu sollen. Er lautet:

Geehrte Collegen! Ein von vielen Seiten schon längst gehegter Wunsch, es möge unser Verein eine *Ausstellung von Buchdruck-Erzeugnissen* veranstalten, soll nun zur Thatsache werden.

In einer der letzteren Ausschuss-Sitzungen wurde nämlich ein derartiger Antrag eingebracht, welcher die Billigung des Ausschusses fand, und der zur Inangriffnahme der erforderlichen Vorarbeiten auch ein eigenes Comité entsendete, welches Comité sich daher mit der Bitte an die vaterländischen Fachgenossen wendet, das Project einer Ausstellung zu unterstützen und durch zahlreiche Betheiligung einen günstigen Erfolg möglich zu machen.

Ausstellungen dieser Art haben einen ausserordentlichen Nutzen im Gefolge, sowohl in moralischer als materieller Beziehung; moralisch, indem sie die Arbeits-

lust heben und das Gefühl für das wahrhaft Schöne wecken, während die durch den edlen Wettkampf erweiterten Fachkenntnisse und erworbene Geschicklichkeit eine Besserung der materiellen Verhältnisse der Betreffenden herbeizuführen geeignet sind.

Unser Fach war zwar auf den seit einigen Jahren an verschiedenen Orten Ungarns stattgefundenen Industrie- und sonstigen Ausstellungen ebenfalls vertreten, jedoch nur in so geringem Masse, dass man sich von dem gegenwärtigen Standpunkte der ungarischen Typographie kein richtiges Bild entwerfen konnte. Ferner hatten an diesen Ausstellungen nicht so sehr die Arbeiter, als vielmehr die Arbeitgeber participirt, welches Verhältniss auf der projectirten Ausstellung ein wesentlich anderes wäre, indem an derselben die Arbeiter mit Einwilligung und unter Protection der Principale als Aussteller theilnehmen würden.

Die Eröffnung der Ausstellung ist für Pfingsten des nächsten Jahres, d. i. für den 9. Juni 1878 auf die Dauer von 14 Tagen festgesetzt. Dieselbe besteht aus drei Theilen:

1. Aus solchen in Ungarn erzeugten Drucksorten, welche von praktischem Fortschritt oder hervorragendem Geschmack Zeugniss geben.
2. Aus älteren oder seltenen vaterländischen Druckwerken.
3. Aus einer Sammlung der gegenwärtig in Ungarn erscheinenden Zeitungen.

In Bezug auf den ersten Punkt dieser Eintheilung ist zu bemerken, dass es nicht erforderlich ist, eigens für die Ausstellung angefertigte Arbeiten einzusenden, sondern wir wollen die Aufmerksamkeit der Aussteller nur darauf lenken, dass die einzusendenden Erzeugnisse in der letzten Zeit angefertigt seien und von dem Stande der gegenwärtigen Leistungsfähigkeit des betreffenden Geschäftes und Personales Zeugniss ablegen. — Mit der Ausstellung der älteren und seltenen Drucksorten wird der Zweck verbunden, einen Vergleich derselben mit den heutigen Erzeugnissen der graphischen Künste zu ermöglichen. — Durch die Exposition der Zeitungen aber soll ein möglichst getreues Bild unserer Zeitungsliteratur geboten werden.

Als Aussteller für die unter Punkt 1 genannten Gegenstände kann der betreffende Erzeuger, ob es ein Einzelner oder Mehrere sind, fungiren. Es können daher an der Ausstellung sämmtliche, in welchem Theile der Länder der ungarischen Krone immer befindliche Buchdruckergehilfen participiren, ja mit Rücksicht auf die Hebung der fachlichen Geschicklichkeit und Arbeitslust auch die Lehrlinge.

Die ausgestellten Objecte werden durch eine, aus dem Schosse des Vereines gewählte Jury beurtheilt und die von Gehilfen ausgestellten, guten Geschmack und Fortschritt bezeugenden Gegenstände mit einem Ehrendiplom, jene von Lehrlingen aber mit Preisen — bestehend in zwei Ducaten, einem Ducaten und in zwei Silbergulden — betheilt werden.

Damit es dem unterfertigten Ausstellungs-Comité ermöglicht werde, sich in dieser Angelegenheit zu orientiren, werden alle Diejenigen, die an der Ausstellung sich zu betheiligen gesonnen sind, ersucht, sich vom 15. November 1877 an bis auf weitere Bekanntgebung an den Commissions-Secretär Michael Ács, Budapest, Franklin-Gesellschaft, zu wenden, an den auch alle auf die Ausstellung bezüglichen Briefe und Mittheilungen zu richten sind.

In der Erwartung, dass die hier dargelegte Idee bei den vaterländischen Fachgenossen ein freudiges Echo finden wird und sie unsere Zwecke nach Kräften unterstützen werden, zeichnen

Victor Hornyánszky.

Michael Ács. *J. M. Bauer.*

Zu gleicher Zeit wurde ein weiterer Aufruf an die Herren Buchdruckereibesitzer und Factore erlassen, in welchem dieselben ersucht wurden, ihren Gehilfen und Lehrlingen bei der Ausführung von Ausstellungs-Arbeiten behilflich zu sein.

Diesem folgten in weiteren Zeiträumen noch mehrere, zur Theilnahme anspornende Kundmachungen, nachdem die schöne Idee sich — insbesondere bei den Provinz-Collegen — nur langsam Bahn brechen konnte.

Doch das Ausstellungscomité erlahmte nicht in seinem Eifer, es erhob seine Stimme wiederholt für die gute Sache und verlängerte den Anmeldungstermin, bis es endlich im Monate Februar d. J. in der erfreulichen Lage war berichten zu können, dass sich im ganzen Lande eine grössere Theilnahme für die Idee der Ausstellung kundgebe.

Von dieser Zeit an wuchs das Interesse immer mehr. Eine angenehme Ueberraschung bereitete uns der Beschluss des Agramer Collegenvereines, nach welchem derselbe seinen Filialvereinen die Theilnahme an der Ausstellung auf das angelegentlichste empfahl, um so die croatisch-slavonische Abtheilung derselben je imposanter zu gestalten.

Am 22. März konnte das Comité bereits folgende Kundmachung erlassen:

> Auf unsere mehrfachen Aufforderungen können wir als Resultat constatiren, dass der grösste Theil der Buchdrucker Ungarns für die Idee der Ausstellung gewonnen wurde. — Mit Freuden berichten wir dies, und wünschen vom Herzen, dass die Begeisterung, mit welcher die Sache der Ausstellung sowohl von Seite der Principale, als auch der Collegen aufgenommen wurde, eine dauernde bleibe und in demselben Masse sich auch auf gleich edle Bestrebungen erstrecke. Nur Wille gehört dazu und der traditionelle Indifferentismus schwindet, wenigstens auf einige Zeit, um frisch pulsirender Lebensthätigkeit Platz zu machen u. s. w.

Wir wollen hier die Bemühungen des Comités nicht weiter verfolgen, bis zu dem Eröffnungstage der Ausstellung, weil wir der Bescheidenheit jener hervorragenden Mitglieder des Comités, auf deren Schultern die ganze Last des Unternehmens ruhte, nicht nahe treten wollen; sie werden Genugthuung finden in dem Bewusstsein der uneigennützig erfüllten Pflicht und in der ungetheilten Anerkennung seitens ihrer Collegen.

II.

Die Eröffnung der Ausstellung.

Schon mehrere Wochen vor dem mit Ungeduld erwarteten Pfingstsonntag gab sich in den Arbeitsräumen der hauptstädtischen und Provinzdruckereien eine ungewohnt rege Thätigkeit kund. Die Ausstellung bildete allenthalben in Collegenkreisen das Thema lebhaften Meinungsaustausches; es wurde die Anregung und Durchführung derselben ungetheilt gelobt, die sich von der Ausstellung Ausschliessenden aber einer strengen Kritik unterzogen, und war dies von so günstigem Erfolge, dass Viele noch in den letzten Tagen sich beeilten das Versäumte nachzuholen, um mit ihren Arbeiten an diesem edlen Wettkampfe Theil zu nehmen.

Die ursprünglich auf 9 Uhr Vormittags bestimmte Eröffnung der Ausstellung musste in Folge behördlicher Weisung auf Nachmittags 3 Uhr verschoben werden.

Die Räume des »hauptstädtischen Industrie-Casino«, dessen Präsidium uns dieselben mit anerkennenswerther Bereitwilligkeit im Interesse der Sache gratis überliess, waren sowohl mit hauptstädtischen und Provinzcollegen, als auch mit Besuchern aus allen Schichten der Bevölkerung bis zum Erdrücken gefüllt.

Punkt 3 Uhr wurde die Feier mit der Absingung der Hymne von Kölcsey durch die beiden hauptstädtischen Buchdrucker-

Gesangvereine eröffnet, damit kundgebend, dass die Feier eine patriotische sei, zum Zwecke der Entwickelung der vaterländischen Industrie und zur grösseren Ehre unserer Nation.

Hierauf betrat Herr Buchdruckereibesitzer V. HORNYÁNSZKY, Präses des hauptstädtischen Buchdruckervereines, die Tribüne und hielt bei gespannter Aufmerksamkeit des versammelten Publikums folgende Eröffnungsrede:

Geehrtes Publikum!

Mit der Sprache empfing der Mensch den Hauch der Gottheit, den Samen der Vernunft und der ewigen Vollkommenheit. Die gesammte Geschichte der Menschheit, der Tradition und der Cultur mit allen ihren Schätzen sind nur die Consequenz der Sprache.

Doch damit die Sprache ihrer hohen Mission gerecht werde, dass sie zum Dolmetsch werde für Vernunft und Gemüth, nicht nur für Einzelne, sondern für alle zu gleicher Zeit Lebenden, ja nicht nur für diese, sondern auch für alle künftigen Generationen, also ein die ganze Menschheit umfassender, heiliger Schatz werde, waren zwei Erfindungen nothwendig: die *Schrift* und der *Buchdruck*.

Die *Sprache* ist unter allen Umständen nur in kleinen Kreisen von directer Wirkung und durch die Weitergabe der Zuhörer verschiedenen Verdrehungen, Missverständnissen und Verfälschungen preisgegeben; die *Schrift* verleiht zwar den flüchtigen Worten durch ihre Zeichen eine sichtbare und bleibende Form, ist aber in Folge ihrer langsamen, mühseligen und kostspieligen Erzeugungsweise doch nur auf kleinere Kreise beschränkt, und ist zudem noch immer mannigfaltigen, kaum auszuweichenden Fehlern ausgesetzt; der *Buchdruck* war jene Himmelsgabe, welche die geistigen Errungenschaften Einzelner zum Gesammtgut machte, durch welche die geistigen Arbeiter des ganzen Erdballs in eine Gesellschaft zusammentraten. Mit Hilfe dieser konnten nun unzählige Hände den Prunktempel der Wissenschaften mit nie versiegender Kraft aufbauen und jede Generation die gewonnenen Schätze als wohlerworbenes Eigenthum der nächstkommenden behufs weiterer Vervollkommnung und Erweiterung übergeben.

Es kann hier nicht meine Aufgabe sein, den gewaltigen Einfluss der Buchdruckerkunst auf die Entwickelung des menschlichen Geschlechtes zu schildern. Es ist dies Jedermann klar vor Augen. Sie dient nicht nur den Gelehrten und den Wissenschaften, sondern, was noch unschätzbarer, sie verbreitet Licht unter alle Schichten des Volkes; ohne ihr gäbe es kein Volksbuch, und wahrscheinlich auch keine Volksschule; die grosse Masse des Volkes würde fortwährend geistig zurückbleiben und die Scheidewand der gebildeten und ungebildeten Classen wäre heute noch nicht gefallen. In der Buchdruckerei entstand jene Rednerbühne, von welcher aus das Wort zu gleicher Zeit zu Millionen dringt.

Und wem verdanken wir diese äusserst wichtige Erfindung? Vielleicht dem Staate? Es gehört zu den Verirrungen unserer Zeit, dass Viele alles Heilsame vom Staate erwarten, für alles Schlimme den Staat verantwortlich machen wollen. Viele wohlthätig wirkende Erfindungen hätten ohne die Mitwirkung und Unterstützung des Staates nicht zu Stande kommen können, aber die grössten und massgebendsten Errungenschaften der Humanität sind nicht Werke der Staate, sondern des freien menschlichen Geistes, welcher in seiner nach Aussen wirkenden Thätigkeit wohl ein geordnetes Staatswesen erfordert, aber unabhängig von diesem, blos durch eigene Kraft Wunder wirkt. Dies gilt in erster Linie von der Buchdruckerkunst.

Es konnte daher nicht anders sein, als dass diese grossartige Erfindung fortwährend Verbesserungen erfuhr und dass die Entwickelung der Buchdruckerkunst als Gradmesser betrachtet werden kann für die Culturstufe des betreffenden Landes oder der betreffenden Nation. Der Zweck der heutigen Ausstellung ist : den jetzigen Stand der Typographie in unserem geliebten Vaterlande zur Veranschaulichung zu bringen. Ich hoffe, dass jeder Besucher sich überzeugen wird, dass wir uns in dieser Beziehung vor anderen Nationen zu schämen keine Ursache haben ; obgleich ich erklären muss, dass das Bild ein noch gelungeneres wäre, wenn mehrere hervorragende Druckereien ihre Unterstützung nicht versagt hätten. Bei der Beurtheilung ist in Betracht zu ziehen, dass die Ausstellung nicht mit grossen Kosten zu Stande kam, sondern dass dieselbe nur den Sparpfennigen der, unter den wirthschaftlichen Missverhältnissen der Jetztzeit doppelt leidenden Arbeiter zu verdanken ist. Nachdem ich noch unsere Sache, als auch unseren Verein Ihrer werthen Aufmerksamkeit empfehle, habe ich die Ehre die Ausstellung für eröffnet zu erklären.

Hierauf bestieg Se. Hochwürden Herr Dr. ADOLF SZABÓKY, als Vicepräses des Landes-Industrievereines die Estrade und begrüsste die Versammelten sowohl, als auch die Arrangeure der Ausstellung, gleichzeitig das Streben unseres Vereines würdigend.

Redner constatirt in seiner improvisirten, aber vortrefflichen Ansprache mit Freuden, dass sich ein grosser Theil der ungarischen Buchdruckproducte denen des Auslandes würdig anreihen könne, dass diese beispielsweise auf der Wiener Weltausstellung in Beziehung auf Geschmack die amerikanischen Druck-Erzeugnisse übertrafen, und dass sie auch auf der gegenwärtigen Pariser Ausstellung gerechte Würdigung finden. Die Buchdruckergehilfen, welche diese Ausstellung aus ihren eigenen, bescheidenen Mitteln zu Stande brachten, begrüsste der hochgeschätzte Redner auf das Wärmste und eiferte sie an, auf der betretenen Bahn weiter fortzuschreiten.

Stürmischer Beifall folgte diesen begeisterten Worten des edlen Gönners der vaterländischen Industrie, worauf die vereinigten Gesangsvereine das Buchdruckerlied »Der gute Berg« anstimmten.

Hiermit schloss die erhebende Feier der Eröffnung.

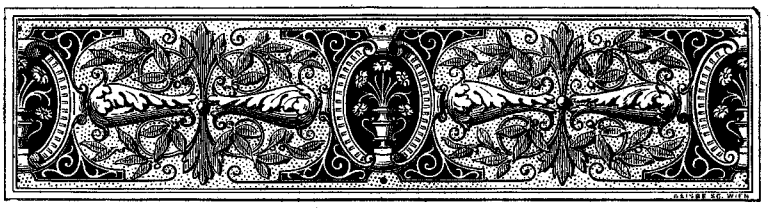

III.

Die Ausstellung.

Nach der Eröffnung strömte das Publikum den Ausstellungsräumen zu. Vor dem Eingange wurde der Andrang so gross, dass die Besucher sozusagen nur einzeln hineingelangen konnten.

Die Räume der Ausstellung machten schon von vornherein einen günstigen Eindruck auf den Beschauer. In zwei schönen, lichten, weiten Sälen waren an den Wänden und auf Lauftischen die Früchte des Fleisses zu besichtigen, um Zeugniss abzulegen von dem Streben und dem Fortschritte der ungarischen Buchdrucker.

Es ist nicht Aufgabe dieses Werkchens, die einzelnen Objecte der Ausstellung kritisch zu beleuchten; dasselbe wird sich daher auf die kurze und objective Besprechung der Ausstellung im Allgemeinen beschränken.

Diese selbst zerfiel in vier Abtheilungen, und zwar:

1. *Drucksorten überhaupt;*
2. *Ausstellung von Zeitschriften;*
3. *Ausstellung von alten Druckwerken;*
4. *Ausstellung von Giesserei-, Stereotypie- und Xylographie-Arbeiten, sowie Druckerei-Utensilien.*

Betrachten wir nach dieser Reihenfolge die ausgestellten Gegenstände.

1. DRUCKSORTEN UEBERHAUPT.

a) In der Hauptstadt.

ATHENAEUM, literarische und Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft. Diese grösste Druckanstalt unseres Vaterlandes war leider durchaus nicht so vertreten, wie man es von ihr mit Recht erwartet hätte. Der Grund hievon liegt unzweifelhaft darin, dass die Idee der Ausstellung sowohl bei der Direction, als auch bei der Geschäftsleitung schon im Vorhinein auf Widerstand stiess, und diese nicht dazu zu bewegen waren, dass die Anstalt als solche auf der Ausstellung Theil nehme, so dass es nur nach vielen Bemühungen einigen, sich für die Angelegenheit interessirenden Fachfreunden, oder wie der officielle Titel lautete: »Einigen Setzern des Athenaeum« gelang, mehrere Bücher und sonstige Druckwerke zusammenzulesen und sozusagen in der letzten Stunde auszustellen. Unter diesen befanden sich in buntem Durcheinander ältere und neuere, bessere und schlechtere Arbeiten. Aber auch die besseren standen noch weit von jener Vollendung, die man von den Erzeugnissen der grössten Druck-Anstalt Ungarns zu erwarten berechtigt ist; über die minder gut ausgestatteten Arbeiten aber erscheint es uns besser, den Mantel christlicher Liebe zu decken.

Es liegt uns ferne, hiedurch die ganze Thätigkeit dieses Institutes verurtheilen zu wollen. Wir wollen vielmehr nur den Eindruck wiedergeben, den die ausgestellten Objecte auf uns machten. Dass dieselben nicht systematisch geordnet waren und deshalb über die Thätigkeit der Anstalt ein Urtheil zu fällen nicht erlaubten, haben wir schon bemerkt. Wir können unsere lebhafte Verwunderung über dieses ostentative Fernbleiben der leitenden Kreise des Athenaeum nicht unterdrücken; weiss doch diese Anstalt sonst die Mittel der Reclame so geschickt zu handhaben, wenn irgend eine ihrer Arbeiten die Presse verlässt, und hier versäumte sie die Gelegenheit, ihre Producte so recht anschaulich dem grossen Publikum vorzulegen. Wir sind überzeugt, dass, wenn sich das Athenaeum

weniger zurückhaltend und mit etwas Sympathie zur Ausstellung verhalten, somit ein treueres Bild seiner technischen Thätigkeit geboten hätte, so würde dies den guten Ruf nur gerechtfertigt haben, dessen sich diese Anstalt im ganzen Lande erfreut. Die Jury hat für einige der ausgestellten Accidenzarbeiten »Bestreben« zuerkannt.

FRANZ BUSCHMANN. Eine mit drei Schnellpressen arbeitende, mit modernen Schriften und mit fachgemässer Einrichtung versehene, bedeutendere hauptstädtische Buchdruckerei. Die ausgestellten Arbeiten, grösstentheils Accidenzien, zeichnen sich durch Reinheit und Nettigkeit aus. Ein positiver Styl, welcher den gesammten Drucksorten einen gewissen einheitlichen Charakter verleihen würde, ist wohl nicht vorhanden, aber dies ist — unserer Ansicht nach — bei solchen Accidenz-Arbeiten, welche den mannigfaltigen Bedürfnissen des täglichen Lebens zu dienen bestimmt sind, nicht nothwendig und auch kaum durchführbar, da der Drucker in vielen Fällen den individuellen Geschmack des Bestellers in Betracht ziehen muss. Gelingt es dem Setzer, diese Anforderungen mit den Regeln der Typographie einigermassen in Einklang zu bringen, so ist schon diese Mühe gewiss anerkennenswerth.

Von wahrem typographischen Geist, wirklicher Liebe zur Kunst zeugt die Opferfreudigkeit, mit der Herr Buschmann bestrebt ist alle Novitäten auf dem Gebiete der Schriftgiesserei sich anzuschaffen und mit Fachkenntniss und Geschick auf seinen Druckarbeiten anzuwenden.

Die Auszeichnung der Jury für Herrn Buschmann und sein wackeres Personal war daher gewiss eine wohlverdiente, indem dieselbe einstimmig »Bestreben nach Fortschritt« erkannte.

FRANKLIN-GESELLSCHAFT Verlagsgeschäft und Buchdruckerei. Diese Anstalt als solche, betheiligte sich wohl nicht an der Ausstellung, doch müssen wir mit Freuden constatiren, dass die Direction und Druckereileitung dem Bestreben des Personales, die Wirksamkeit der Anstalt auf der Ausstellung zu veranschaulichen, nicht nur keine Hindernisse in den Weg legte, sondern im Gegentheil dasselbe wesentlich förderte.

Dieser Zuvorkommenheit ist ein grosser Theil des Erfolges zuzuschreiben, den diese mit Recht gerühmte Anstalt auf der Ausstellung errang. Die grösstentheils aus Büchern bestehenden Druck-Erzeugnisse charakterisirt eine Harmonie des Styls, wir möchten sagen eine classische Einfachheit, welche Ausstattung einer hierzulande nicht befolgten neuen Richtung Bahn brach. Schöne, durch ihre Eleganz bestechend wirkende Schriften, mit Geschick und Geschmack angewendet, ein sauberer, fast durchwegs tadelloser Druck erheben diese Anstalt auf eine Stufe, auf welcher sich dieselbe mit jeder ausländischen Anstalt ersten Ranges getrost messen kann.

Die Jury hat deshalb auch nicht gezögert, die prachtvollen Druck-Erzeugnisse der Franklin-Gesellschaft einstimmig mit »Fortschritt, gutem Geschmack und Bestreben« auszuzeichnen.

VICTOR HORNYÁNSZKY. Hervorragendere, durch ihre grosse Productivität bekannte ältere Druckerei. Dieselbe befasst sich meistens mit der Herstellung von Werken, insbesondere von Bibeln in verschiedenen Sprachen, welche sich durch Sauberkeit und correcte Ausstattung auszeichnen. Die Jury erkannte »Bestreben nach Fortschritt«.

HUNGARIA, Buchdruckerei und Verlagsgeschäft. Das Personal dieser Druckerei hat mehrere Werke und verschiedene Accidenz-Arbeiten ausgestellt, welche Reinheit und Geschmack bekunden, was bei einer Zeitungsdruckerei, wie die »Hungaria«, anerkannt werden muss; besonders hervorzuheben ist die Ausstattung von Petöfi's »János vitéz«, deutsch von S. Schnitzer, aus moderner Schwabacher Schrift gesetzt, auf Chamoispapier gedruckt.

Die Jury lohnte die Leistungen dieser Buchruckerei mit »Bestreben«.

Das Personal der Druckerei HUNYADY MÁTYÁS (Lonkay A.) stellte einige Werke und Accidenz-Arbeiten aus.

Das Personal der Druckerei ALEXANDER KOCSI stellte hauptsächlich Werke aus. Wir wollen hier eines Objectes gedenken, welches wohl nicht bei dieser Collection ausgestellt war, aber doch in dieser Offfcin angefertigt wurde: es ist dies das noch im Jahre

1870 von MARTIN FEJÉRVIZY gesetzte »Stick-Muster«. Noch vor 10 bis 15 Jahren wurden derlei Sätze bei uns, und besonders in genannter Officin, ziemlich häufig erzeugt. Unsere älteren Collegen werden sich gewiss noch des als Setzer und Fachschriftsteller gleich renommirten, weiland JOSEF SZABÓ erinnern, der auf diesem Gebiete Vorzügliches geleistet; der Setzer des oberwähnten Stickmuster-Satzes war ein Zögling desselben. Mit der Ausstellung dieses Gegenstandes hatte derselbe keinen andern Zweck, als eben auch einen Beitrag zur Vielseitigkeit der Fach-Ausstellung zu liefern.

EDUARD LÖW. Eine nach modernem Muster eingerichtete kleinere Accidenz-Druckerei, hie und da mit einigen netten Arbeiten.

PESTER BUCHDRUCKEREI-ACTIEN-GESELLSCHAFT. Ein reich eingerichtetes Etablissement ersten Ranges, welches sich durch grosse Leistungsfähigkeit, Productivität und ausgezeichnete Arbeiten allgemeine Anerkennung erworben hat. Es sind ausgestellt: Accidenzien, Bücher und andere verschiedene Arbeiten, welche geschmackvoll, sauber und elegant ausgeführt sind und selbst den rigorosesten Anforderungen entsprechen. Es ist diese Anstalt eine derjenigen, welche nicht, zum Schaden unserer Kunst, einzig und allein nach materiellem Gewinn, nach Ausbeutung aller Ertragsquellen der Anstalt streben, sondern es charakterisirt vielmehr die Arbeiten der »Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft« durchgehends das Streben nach wirklich kunstvoller Leistung. Die fachkundige Leitung dieser Anstalt hat die Frage glücklich zu lösen verstanden, wie die Anforderungen der Kunst mit den Interessen der Actionäre zu vereinbaren sind.

Die Jury hat den Erzeugnissen der »Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft« einstimmig »Fortschritt, guten Geschmack und Bestreben« zuerkannt.

Ein hervorragendes Verdienst dieses unseres ausgezeichneten Etablissements ist noch, dass dessen Arbeiter nicht nur durch das gute Beispiel angeeifert werden, sondern es werden die strebsamen und talentirten derselben durch die verdienstvolle Direction auch mit Rath und That kräftigst unterstützt.

Als Beweis dieser Behauptung dienten auf der Ausstellung mehrere Gegenstände, welche auf diese Weise zu Stande kamen. So haben ausgestellt:

FRANZ BAUER, Maschinenmeister, zwei Farbendruckbilder, welche vermöge ihrer originellen Herstellungsweise und der dabei verwendeten, besonderen Mühe und Ausdauer jedenfalls die erhöhte Aufmerksamkeit der Fachmänner verdienen. Jedes der beiden Bilder ist nämlich in beiläufig 14—16 Farben von *einer* cinkographischen Platte nach einem von Herrn BAUER erfundenen eigenen Verfahren auf der Handpresse gedruckt. Ob dieses Verfahren den heutigen Anforderungen des schnellen Arbeitens entspricht und ob dasselbe überhaupt so weit vervollkommnet werden kann, um concurrenzfähig zu werden — ist eine Frage der Zukunft.

Die Jury hat in Anbetracht der angewandten Mühe und Ausdauer dem tüchtigen Arbeiter »Bestreben« mit Recht zuerkannt.

FERDINAND KALHANEK hat in Folge der Opferwilligkeit und Unterstützung des für die Kunst begeisterten Directors der »Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft« ein Gedenkblatt an den mit der Ausstellung an einem Tage eröffneten ersten ungarischen Buchdruckertag ausgestellt, welches mit Beihilfe des Xylographen und Druckers einen hohen Grad der Setzergeduld zur Anschauung bringt. In der kunstgerechten Biegung und Zusammenfügung der Linien besitzt der Aussteller eine grosse Fertigkeit, doch glauben wir kaum, dass er selbst mit dem erreichten Resultat, dem Gesammteindruck des Tableaus, zufrieden sein wird, nachdem er sich überzeugen muss, dass man beispielsweise auf lithographischem Wege — mit weniger Mühe und verhältnissmässig weit geringeren Opfern ein viel gelungeneres Werk hätte zu Stande bringen können. So viel ist jedoch Thatsache, dass Herr KALHANEK sich als geschickter Accidenzsetzer erwies, der die Eckigkeit des ihm zu Gebote stehenden Materiales zu bekämpfen und dasselbe bestens auszunützen versteht. Wir sind überzeugt, dass, wenn er sein seltenes Talent auf praktischerem Gebiete verwerthen würde, dies für ihn gewiss lohnender wäre.

Die Jury hat denselben mit »Bestreben« ausgezeichnet.

RUDOLF KALHANEK, Maschinenmeister, Bruder des Vorigen, wurde für den sauber und in verschiedenen Farben ausgeführten Druck des oberwähnten Tableau's und eines grossen landwirthschaftlichen Plakates, von der Jury mit »Bestreben nach Fortschritt« ausgezeichnet.

JOHANN SCHUSTER, Drucker, stellte verschiedene, gut gedruckte Accidenz-Arbeiten aus, welchen die Jury »Bestreben« zuerkannte.

GUSTAV MESZL und GEORG HINTERHAGER haben ein Gelegenheits-Tableau ausgestellt, in dessen Satz und Druck die Jury »Bestreben« anerkannte.

OTTO BROZSA, Setzer, hat eines der herrlichen Trinklieder Mirza Schaffy's, aus Diamantschrift in der Form eines Kruges gesetzt und den Buchdruckertags-Delegirten gewidmet, dessen gute und von grosser Ausdauer zeugende Ausführung von der Jury mit »Bestreben« belohnt wurde.

Buchdruckerei-Personal C. L. POSNER. Es wurden diesem nur wenige Accidenz-Arbeiten zum Behufe der Ausstellung zur Verfügung gestellt, welche nicht genügten, um die Thätigkeit dieser, sich eines guten Rufes erfreuenden Anstalt in das richtige Licht zu stellen. Aber aus dem Wenigen schon zeigte sich »Bestreben nach Fortschritt«, was auch von der Jury zuerkannt wurde.

BRÜDER WEISZMANN. Diese Druckerei erzeugt hauptsächlich Bücher und zwar im Verhältniss zur Ausdehnung des Geschäftes in bedeutender Menge. Die Werke sind trotz der grossen Productivität gut und sauber ausgestattet.

Die Jury hat mit Recht diese hervorragende Officin mit »Bestreben nach Fortschritt« belohnt.

F. C. WILCKENS und SOHN. Eine modern eingerichtete Druckerei, deren Arbeiten sich durch correcten Satz, sauberen Druck und Eleganz auszeichnen.

Die Jury erkannte auf »Bestreben nach Fortschritt«.

b) Aus der Provinz.

Arad, LEOPOLD RÉTHY. Eine der grösseren Provinz-Druckereien. Urtheil der Jury: »Bestreben«.

Debreczin, STÄDTISCHE DRUCKEREI. Eine der ältesten, reichhaltig eingerichteten, grösseren Druck-Anstalten der Provinz. Die ausgestellten Werke und Accidenzien charakterisirt reiner Druck, jedoch etwas altmodischer Geschmack im Satze. Die Jury hat auf »Bestreben nach Fortschritt« erkannt.

Gran. Ausstellung des dortigen Localvereines von Drucksorten der Officin E. BUZÁROVICS. Schön ausgestattete Accidenz-Arbeiten und Werke. Unter diesen erregte gerechtes Aufsehen das im Renaissance-Styl gehaltene Werk: »A szent szék függetlensége«, welcher Styl ziemlich consequent durchgeführt ist. Auch ist der Druck sauber. Die Jury belohnte dieses Bemühen mit der Auszeichnung zweiten Ranges: »Bestreben nach Fortschritt«.

Eperies, BANKVEREINS-DRUCKEREI. Die ausgestellten Drucksorten dieser Officin tragen nach dem Urtheil der Jury den Stempel des »Bestrebens« an sich.

Raab, M. KÁLLAY und J. SURÁNYI. Besondere Anerkennung verdient der Versuch J. Surányi's, mit Ultramarinfarbe auf lackirtem Papier sauberen Druck herzustellen, was bisher nicht recht gelang, oder doch auf bedeutende Hindernisse stiess. Die Jury hat in dieser Beziehung mit Recht auf »Bestreben« erkannt.

Kaschau. Die Mustersätze des M. L. RIESZ, Setzer in der PANNONIA-DRUCKEREI, zeichnete die Jury mit »Bestreben« aus.

Lugos, JOSEF WENCZELLY. Bescheiden eingerichtete, kleinere Druckerei, welche Accidenz-Arbeiten und ein als Druckerei-Annonce dienendes, gut gesetztes Tableau ausstellte. In Anbetracht der bescheidenen Einrichtung der Officin ist die Auszeichnung der Jury: »Bestreben nach Fortschritt« wohlverdient.

Ung.-Altenburg, ALEXANDER CZÉH. Schön eingerichtete Anstalt, deren Drucksorten von der Jury verdienterweise mit »Bestreben nach Fortschritt« ausgezeichnet wurden.

Grosswardein, LUDWIG HOLLÓSY. Hat schön ausgestattete Accidenzien ausgestellt, welche von der Jury mit »Bestreben« belohnt wurden.

Von Grosswardein hat ferner der Lehrling RUZICSKA seine Setzer-Arbeiten ausgestellt, welche den Stempel des »Bestrebens« an sich tragen und von der Jury mit zwei Silbergulden belohnt wurden.

Neutra, WITWE SIEGLER. Die ausgestellten Accidenz-Arbeiten zeugen von »Bestreben«, was auch die Jury anerkannte.

Pressburg, CARL ANGERMAYER. Modern eingerichtete, schöne Druckerei, welche sehr geschmackvoll ausgestattete Arbeiten ausstellte. Die Jury hat daher der Firma mit Recht die Auszeichnung ersten Ranges: »Fortschritt« zugesprochen.

Oedenburg. Die Druck-Arbeiten des A. WEPPNER, Maschinenmeister der ROMWALTER'schen Officin, wurden von der Jury mit »Bestreben nach Fortschritt« ausgezeichnet.

Szarvas, GÉZA SZITA. Dieser Officin wurde, in Anbetracht ihrer bescheidenen Einrichtung, von der Jury »Bestreben« zugesprochen.

Steinamanger. In den Drucksorten der Firma HEINRICH SAILER hat die Jury »Bestreben« constatirt.

Szegzárd. Dem Lehrling CZIRÁKY wurde ein Silbergulden zugesprochen.

Szegedin, SIGMUND BURGER's WITWE. Eine der ersten Provinzdruckereien Ungarns, sowohl in Beziehung auf reichhaltige Einrichtung, als auch gute und reine Ausstattung der Arbeiten. Neben den vielen und verschiedenen Accidenzien und anderen Arbeiten hat der ausgestellte, ziemlich voluminöse Band von Schriftproben dieser Anstalt wohlverdientes Aufsehen erregt, welcher schon im Jahre 1876 auf der Szegediner Landes-Ausstellung zu sehen war und den Schriften- und Materialreichthum dieser hervorragenden Anstalt veranschaulicht.

Die Jury hat in den ausgestatteten Arbeiten auf »Bestreben nach Fortschritt« erkannt.

Szegedin, LUDWIG ENDRÉNYI & COMP. Diese Druckerei hat im Ganzen eine Empfehlungskarte und eine Rechnung ausgestellt,

welche eigens zum Zwecke der Ausstellung angefertigt scheinen. Die Jury hat diese Arbeiten mit »Bestreben« ausgezeichnet.

Temesvár, CSANÁDER DIOECESAN-BUCHDRUCKEREI. Hübsch eingerichtete, bedeutende Officin, welche hauptsächlich Accidenzien ausstellte. Diese wurden von der Jury mit »Bestreben nach Fortschritt« belohnt.

c) Croatien und Slavonien.

Die Ausstellung unserer croatisch-slavonischen Fachgenossen war, wie wir schon erwähnten, auf deren Wunsch, im zweiten Saale separat untergebracht und überraschte dieselbe Jedermann durch ihre Vollkommenheit und Reichhaltigkeit.

Dem Publicum stand auch ein in deutscher und croatischer Sprache verfasster Catalog über die Ausstellung zur Verfügung, welcher ausser dem Verzeichnisse der ausgestellten Gegenstände eine kurze, aber interessante Monographie der südslavischen Typographie enthielt, ferner einen Bericht über die Thätigkeit des croatisch-slavonisch-dalmatinischen Buchdruckervereines, die Namensliste der Aussteller und endlich statistische Daten über die Buchdruckereien in Croatien und Slavonien. Dieses Werkchen war eine werthvolle Beigabe zur Ausstellung, nachdem es über manche bisher dunkle Stellen in der Geschichte der vaterländischen Buchdruckerkunst Aufklärung bot.

Das Zustandekommen dieses Cataloges und überhaupt der ganzen Ausstellung ist in erster Reihe ausser den dortigen wackeren Collegen dem verdienstvollen Präses des oberwähnten Vereines, Herrn CARL LIHL zu danken, wodurch sich dieser ein wiederholtes Anrecht auf die Hochachtung und Werthschätzung seitens seiner Collegen erwirkt hat.

Es haben ausgestellt in

Agram, Buchdruckerei CARL ALBRECHT. Eine elegant eingerichtete Druckerei ersten Ranges, deren pompös ausgestattete Ausstellungsobjecte — darunter viele, wirklich wunderschöne

Prachtwerke — den Beschauer durch die geschmackvolle Ausstattung, sowie tadellosen Druck entzücken. Es ist daher nur gerecht, dass die Jury der Firma den ersten Preis: »Fortschritt« zuerkannte.

Agram, ACTIEN-BUCHDRUCKEREI. Deren meistens aus Accidenzien bestehende Collection wurde von der Jury mit »Bestreben« ausgezeichnet.

Agram, L. HARTMÁN & COMP. Die Accidenz- und anderen einschlägigen Arbeiten dieser Firma wurden von der Jury ebenfalls mit »Bestreben« belohnt.

Agram, Druckerei der »NARODNE NOVINY«. Die wenigen ausgestellten Objecte dieser Anstalt wurden von der Jury mit »Bestreben« ausgezeichnet.

Belovár, J. FLEISCHMANN. Meistens Accidenzien, welche nach dem Urtheile der Jury von »Bestreben» zeugen.

Essegg, JULIUS PFEIFFER. Diese Firma stellte eine interessante und reichhaltige Collection von Werken und Accidenzien aus, wie wir eine solche von einer so kleinen Stadt wie Essegg kaum erwarteten. Dieselbe zeugt von technisch regelrechtem Geschmack und reinem Druck, was die Jury auch mit »Bestreben nach Fortschritt« belohnte.

Diese Collection wurde nach Schluss der Ausstellung zurückgesendet, und vom 8. Juli an durch acht Tage in Agram zur öffentlichen Besichtigung ausgestellt, wo dieselbe gewiss auch die verdiente Anerkennung fand.

2. COLLECTION VON ZEITUNGEN.

Die nominelle Aufzählung der auf der Ausstellung vertretenen vaterländischen Zeitungen würde den beschränkten Rahmen dieses Schriftchens zu sehr erweitern, daher wir uns blos auf kurze statistische Daten beschränken, welche gleichwohl ein ziemlich getreues Bild der Ausstellung geben.

Von ungarischen Zeitungen waren ausgestellt: 15 Tagesblätter, 80 Wochenblätter verschiedenen Inhaltes, 48 Fachorgane und 7 humoristische Blätter.

Von deutschen: 11 Tagesblätter, 23 Wochenblätter verschiedenen Inhaltes und 13 Fachblätter.

Ausser diesen waren ausgestellt 16 Zeitungen in croatischer Sprache, 25 in rumänischer, 19 in slovakischer, 11 in serbischer, 1 in wendischer und 4 in hebräischer Sprache.

Zusammen waren ausgestellt 258 Blätter.

Von periodischen Schriften in Heften waren im Ganzen 43 ausgestellt.

3. COLLECTION VON ANTIQUITÄTEN.

Die einen ergänzenden Theil der Ausstellung bildende Collection von alten Drucksorten hat in den betreffenden Kreisen eine überaus günstige Aufnahme gefunden, weshalb wir auch die interessanteren Objecte hier erwähnen wollen.

Das älteste Werk auf der Ausstellung war:

Genealogia, a Rudolpho I. Gross Quart, 1623. Von Wolfgang Kilian, Kupferstecher und Bürger in Augsburg, Ferdinand VI. deutschen Kaiser und König von Ungarn gewidmet. Schildert in Versen und Prosa die Thaten des Habsburg-Hauses. — Es ist nicht übertrieben, wenn wir behaupten, dass man von der schönen Ausstattung dieses Werkes ein ganzes Studium machen könnte. Die im Verhältniss zur damaligen Zeit sehr geschmackvolle Eintheilung, der saubere Druck, die der heutigen Medeaval beinahe gleichförmigen, sehr schön geschnittenen Schriften, besonders aber die prachtvollen Kupferstiche, machen das Werk zu einem unvergleichlichen unter den Druck-Erzeugnissen der damaligen Zeit. Die Porträts sämmtlicher männlicher Mitglieder des Hauses Habsburg von Rudolf I. an bis auf Ferdinand VI., ferner eine Stammtafel und die sämmtlichen europäischen Wappen zieren dieses Werk in einer so vortheilhaft gelungenen Weise, welche nur zu lebhaft an das epochale Wirken auf dem Gebiete der Holzschneide- und Bildhauerkunst erinnert, welches die damals noch lebenden Jünger Albrecht Dürers an mehreren Orten, besonders aber in Augsburg und Nürnberg entwickelten. Die Gesichtszüge sind mit grosser Sorgfalt

ausgearbeitet; die Anzüge sind hie und da wohl etwas steif, aber dafür die auf denselben vorkommenden Pelze und Hermeline meisterhaft in Bezug auf Glanz und Weichheit ausgeführt.

Das Buch ist Eigenthum des Herrn Desiderius Szabó.

Das Bergrecht. Gross Quart. Herausgegeben von Johann Deuceus im Jahre 1624 in Schlackenwald, gewidmet dem Markgrafen von Brandenburg. Das Werk ist aus Schwabacher gesetzt, jedes Capitel mit einem rothgedruckten gothischen Initial-Buchstaben versehen.

Eigenthum des Herrn Samuel Glósz.

Orbis sensualisis Pictus. (Die sichtbare Welt.) Klein Quart. Ist mit zahlreichen Abbildungen von Natur- und Kunstgegenständen versehen, zu welchen die Erklärung in ungarischer, deutscher, lateinischer und slovakischer Sprache beigegeben ist. Der Name des Autors und des Druckers ist auf dem Titelblatte nicht angegeben, auf dem einen Kupferstiche ist jedoch in kleiner, kaum ausnehmbarer Schrift in lateinischer Sprache zu lesen: Bubenius Jonathan, Leutschau 1678. Dieses Buch hat in der darauffolgenden Zeit mehrere Auflagen erlebt, ist eines von den ersten Ausgaben, und verdient schon deshalb besondere Erwähnung, weil es in Ungarn erzeugt, ziemlich saubere Stiche bringt und auch im ungarischen Texte nur sehr wenig Fehler vorkommen, was in Anbetracht der damaligen Zustände als ein grosses Verdienst des betreffenden Druckers angesehen werden kann.

Adeliches Land- und Feldleben. Gross Quart, Nürnberg 1715. Dieselbe Ausstattung wie beim »Bergrecht«; schildert das Hausleben und die Gebräuche des deutschen hohen Adels im Anfange des vorigen Jahrhunderts. Zum Schluss enthält dies Werk ein Kochbuch, welches für die jetzige Generation kaum glaubliche, mannigfache Recepte für Zubereitung von Speisen enthält.

Die so nützliche und nöthige Buchdruckerkunst und Schriftgiesserei. Klein Octav, 1740. Ein sehr ausführliches typographisches Handbuch, welches Fingerzeige für Einrichtung von Buchdruckereien und Schriftgiessereien enthält und über sämmtliche damals bestandene Regeln des Setzens und Druckens berichtet; mit

hübschen Kupferdruck-Abbildungen versehen. Herausgegeben von Christian Fried. Gessner in Leipzig. Eigenthum des Herrn Aeg. Horák.

Magyar krónikának röviden lerajzolt sommája. (Kurzer Auszug der ungarischen Chronik.) Im Jahre 1742 von Johann Kovács in Pressburg herausgegeben, Druck von Dominik Spaizer. Das ziemlich hübsch ausgestattete Werk ist dem ungarischen Kanzler Ludwig Batthyány gewidmet und schildert die Geschichte Pannoniens von den heidnischen Königen angefangen bis zum Jahre 1742. — Dieses Werk wurde von mehreren Bibliographen als Unicum erklärt. — Eigenthum des Herrn Ladislaus Beták.

Von den kleineren Drucksorten sind erwähnenswerth:

Geistlicher Irrgarten. Noch jetzt unter dem Namen »Haussegen« vorkommend, aus dem Jahre 1751; ferner ein Kalender des Jahres 1780; *Aus dem Reiche der Todten* (Politische Gespräche) 1802; die erste Nummer der »*Brünner Zeitung*« aus dem Jahre 1778, enthält interessante Mittheilungen über den amerikanischen Unabhängigkeitskampf, B. Franklins Empfang in Versailles, die Erlebnisse des Grafen Benyovszky u. s. w.

Vereinigte Ofner-Pester Zeitung. 1802. Enthält Platzberichte, Theaterreferate, etc.

Hadi és más nevezetes történetek. (Kriegs- und andere wichtige Ereignisse.) I., III—V. 1789—91. Wien. Vier Bände.

Articuli Diaetates MDCCXCI. Klausenburg, Druck von Martin Hochmeister im Jahre 1793.

Magyar Gramatica und *De Istro-Iliaquae.* 1798. Druck der kön. Academie in Ofen.

Interpretatie sacrae scripturae. Pest, 1801. Mathias Trattner.

Phaedrus' Märchen (lateinisch) Debreczin, 1804. Druck von Georg Csáthy.

Theologische Werke. In der Neutrauer Druckerei der Jesuiten in den Jahren 1708, 1743, 1746 und 1766 gedruckt.

Keresztyén Böltseség. Von dem Jesuitenpater Bertalanffy. Gedruckt im Jahre 1754 in Tirnau.

Hofrath Anton Störks Abhandlung über Schierling. Wien, 1764. Druck von Johann Thomas Trattnern.

Confoederation der Prager Buchdrucker. (Statuten der Prager Buchdrucker-Gehilfen.) 1765. Eine typographisch-historische Antiquität.

Noch ist zu erwähnen eine *Rosenauer Ball-Einladung* aus dem Jahre 1831, im welcher die Herren zu schonungsvollem Benehmen den Damen gegenüber aufgefordert werden; *der erste Theater-Zettel* des ungarischen Nationaltheaters vom 26. August 1837, in mehreren Farben von Ludwig Landerer gedruckt; *Theater-Anzeigen* von Eperies aus den Vierziger Jahren, auf deren Rückseite Annonzen über Zucker, Kaffee u. dgl. gedruckt sind; weiters die vom General *Bem* in Hermannstadt ausgegebenen *20 Kreuzer Anweisungen* u. s. w.

Als Specialität kann hervorgehoben werden ein *Neues Testament* in *chinesischer* Sprache auf Seidenpapier gedruckt. Dieses Buch ist Eigenthum des Arbeitervereines in Neusatz.

4. SCHRIFTGIESSEREI-, STEREOTYPIE- und XYLOGRAPHIE-ERZEUGNISSE, BUCHDRUCKEREI-UTENSILIEN.

HERMANN GUTH, Stereotypeur in der Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft, wurde für seine diesbezüglichen Erzeugnisse von der für Guss-Arbeiten ernannten Fach-Abtheilung der Jury mit »Bestreben« ausgezeichnet.

ALBERT GUTH, Geschäftsleiter der Schriftgiesserei obenerwähnter Anstalt, stellte Messingbuchstaben, Gypsmatrizen und Schriftgiesserei-Utensilien aus, welche vom Aussteller wohl schon vor 10 Jahren in Wien erzeugt wurden, aber nachdem sie noch heute den Anforderungen entsprechen, von der Fachabtheilung der Jury mit »Bestreben« belohnt wurden.

EDUARD HAHN, Stereotypeur des »Pester Lloyd« (Firma Khór & Wein) stellte Cylinder-Stereotypplatten dieses Blattes und einige Stereotypplatten von Holzschnitten aus, welche so ausgezeichnet ausgeführt waren, dass die Fachabtheilung der Jury dem Aussteller »Fortschritt« zusprach.

RUDOLF KALHANEK, Maschinenmeister in der Pester Actien-Buchdruckerei, hat aus einer von ihm selbst erfundenen Compositionsmasse gefertigte Buchstaben ausgestellt, von deren Zweckmässigkeit sich die Jury nicht überzeugen konnte, nachdem der Erfinder die Bestandtheile der Composition geheim hielt. Trotzdem erkannte die Jury dem Versuche bereitwilligst »Bestreben« zu.

F. SUHLING, Schriftgiesser, wurde für seine aussergewöhnliche Geschicklichkeit auf der englischen Complet-Schriftgiessmaschine von der Fachabtheilung der Jury mit »Bestreben« belohnt.

Die Schriftgiesserei-Firma FISCHER & MIKA wurde für gut gearbeitete Buchdruckerei-Utensilien, wie: Schriftkästen, Winkelhaken, Schiffe, mit »Bestreben« ausgezeichnet.

L. SYCINSKY und A. MIELNICKY, Holztypen-Erzeuger in Budapest, haben überraschend schön gearbeitete Holzbuchstaben, aus Holz geschnitzte Einfassungen etc. ausgestellt, und mit ihren Objecten die ihnen zu Theil gewordene Anerkennung des Publikums im vollsten Masse verdient, was auch die Jury mit »Bestreben nach Fortschritt« anerkannte.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

IV.

Das Urtheil der Ausstellungs-Jury.

Die Jury hat sich dahin geeinigt, ihr Urtheil in folgenden drei Abstufungen abzugeben:

I. Geschmackvolle Ausstattung, correcter Satz und sauberer Druck — *Fortschritt.*

II. Reine Ausstattung, correcter Satz und sauberer Druck — *Bestreben nach Fortschritt.*

III. Correcte Ausstattung, oder: correcter Satz oder sauberer Druck — *Bestreben.*

Das Urtheil ist folgendes:

1. Giesserei- und Stereotyp-Arbeiten.

Eduard Hahn, Stereotypeur bei Khór & Wein: Fortschritt.

Sycinski und A. Mielnicki (für gut gearbeitete Holzbuchstaben): Bestreben nach Fortschritt.

Albert Guth (für selbsterzeugte Giess-Instrumente): Bestreben.

Hermann Guth (für Stereotypien): Bestreben.

Schriftgiesser Suhling (für seine an der Complet-Giessmaschine bewiesene Tüchtigkeit): Bestreben.

Schriftgiesserei-Firma Fischer & Mika: Bestreben.

2. Buchdruck-Arbeiten.

a) In Budapest.

Mehreren Setzern des »Athenaeum« für einzelne ausgestellte Accidenz-Arbeiten: Bestreben.

F. Buschmann (Personal): Bestreben nach Fortschritt.

Franklin-Gesellschaft (Pers.): Fortschritt, Bestreben, Geschmack.

C. L. Posner (Personal): Bestreben nach Fortschritt.

Victor Hornyánszky: Für ausgezeichnete Herstellung von Bibeln: Bestreben nach Fortschritt.

»Hungaria« Buchdruckerei und Verlagsgeschäft: Bestreben.

Gebrüder Weiszmann: für correcte Ausstattung auch bei grosser Productivität: Bestreben nach Fortschritt.

Wilckens F. C. & Sohn: Bestreben nach Fortschritt.

Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft (Personal): Fortschritt, guter Geschmack und Bestreben.

Rudolf Kalhanek, Maschinenmeister, für sauberen Druck: Bestreben nach Fortschritt.

Ferdinand Kalhanek, Schriftsetzer, für das ausgestellte »Gedenkblatt«: Bestreben.

Franz Bauer, Maschinenmeister, für die ausgestellten Farbendruckbilder: Bestreben.

Johann Schuster, Drucker: Bestreben.

Gustav Meszl und Georg Hinterhager: Bestreben.

Otto Brozsa: Bestreben.

b) In der Provinz.

Arad, Leopold Réthy: Bestreben.

Debreczin, Städtische Druckerei: Bestreben nach Fortschritt.

Eperies, Bankvereins-Druckerei: Bestreben.

Fünfkirchen, Madarász: Bestreben.

Gran, Buzárovics: Bestreben nach Fortschritt.

Grosswardein, Hollósy: Bestreben im Satze.

Grosswardein, Lehrling Ruzicska: Bestreben, 2 Silber-fl. Prämie.

Kaschau, L. Riesz, Setzer: Bestreben.

Lugos, Wenczelly: Bestreben nach Fortschritt.

Neutra, Witwe Siegler: Bestreben im Satze.
Oedenburg, Maschinenm. Weppner: Bestreben nach Fortschritt.
Pressburg, Angermayer: Fortschritt.
Raab, Kállay M. und J. Surányi: Bestreben.
Steinamanger, Sailer: Bestreben im Satze.
Szegedin, Burger: Bestreben nach Fortschritt.
Szegedin, L. Endrényi & Comp.: Bestreben.
Szegzárd, Lehrling Cziráky: Bestreben, 1 Silber-fl. Prämie.
Szarvas, Géza Szita: Bestreben.
Temesvár, Csanáder Diöcesan-Buchdruckerei: Bestreben nach Fortschritt.
Turócz-Sz.-Márton, Actien-Buchdruckerei: Bestreben im Satze.
Ung.-Altenburg, A. Czéh: Bestreben nach Fortschritt.

c) **Croatien und Slavonien.**

Agram, Carl Albrecht: Fortschritt.
Agram, Actiendruckerei: Bestreben.
Agram, L. Hartmán: Bestreben.
Agram, »Narodne Novine«: Bestreben im Satze.
Essegg, Julius Pfeiffer: Bestreben nach Fortschritt.
Belovár, Fleischmann: Bestreben.

3. Für die um das Zustandekommen und Ausführung der Ausstellung erworbenen Verdienste.

Dem gesammten Ausstellungscomité wird für dessen unermüdliche Thätigkeit der Dank votirt. Herrn VICTOR HORNYÁNSZKY Vereinspräses, sowie dem Obmanne des Comités J. M. BAUER, und dem Secretär MICHAEL ÁCS, wird für deren ganz besonders eifriges Wirken und um das Gelingen der Ausstellung bewiesenen Eifer von der Jury die Verleihung von Ehrendiplomen zuerkannt.

PÓTLÉK

ANHANG

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

VEGYESEK.

A kiállítás **biráló-bizottsága** junius hó 11-én következőkép alakult meg: elnökké BUSCHMANN FERENCZ, jegyzőkké SZŐLLŐSY MIHÁLY és BENDTNER JÓZSEF választattak.

A biráló-bizottság tagjai négy szakosztályra osztattak:

I. Szedés szakosztálya. Tagjai: BUSCHMANN FERENCZ, FEJÉRVIZI MÁRTON, GALATEO ALBERT, VÁNYI LAJOS.

II. Nyomás szakosztálya. Tagjai: FANDA JÓZSEF, HUBER NÁNDOR, KRAUSE JÓZSEF, PIRINGER JÓZSEF, STAGL REZSŐ.

III. Öntés szakosztálya. Tagjai: KECSKEMÉTI FERENCZ, MIKA JÁNOS, WOLF JÁNOS.

IV. szakosztály: Birálat átalános szempontból. Tagjai: BENDTNER J., PROTSCHKO MIHÁLY, WEISZMANN SAMU, ZGÓRSZKY NÁNDOR.

A 8 napon át tartott **kiállítás tömegesen látogattatott.** A termek a társadalom minden rétegéből kikerült látogatók, különösen pedig irók és a sajtó egyéb képviselőivel napestig telve valának, kiknél a kiállított tárgyak különös érdekeltséget költöttek. A látogatók száma kétezren fölülre tehető, mert ezernél több irta be nevét a vendégkönyvbe, melyben sok kitünő iró nevével találkozunk. A hölgyközönség sem maradt távol és sok szaktárs a kiállítást ismételten meglátogatta.

A sajtó itélete átalánosan kedvező volt.

A kiállítási díjak kiosztása, mint hirdetve volt, augusztus 20-dikán ment végbe. A biráló-bizottság — melynek tagjai, egykettő kivételével, mind megjelentek — részéről SZŐLLŐSY MIHÁLYT bizta meg az itélet élőszóvali ünnepélyes kihirdetésével, a mely után minden kitüntetett föl lett híva a dísz-oklevél átvételére. A távollevőknek pedig az egylet részéről küldetett az meg. A díjkiosztást követő dalestély ingen jól sikerült.

ZÁGRÁBON a díszokmányok a kitüntetettek mindegyikének küldöttségileg; Albrecht K. úrnak pedig zenei tisztelgéssel kapcsolatban nyujtatott át.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

NOTIZEN.

Die **Ausstellungsjury** constituirte sich am 11. Juni folgendermassen: Präses: FR. BUSCHMANN; Schriftführer: MICH. SZÖLLÖSY und JOSEF BENDTNER. Hierauf wurden die Jury-Mitglieder in vier Sectionen eingetheilt, und zwar:

I. Section für Satz. Mitglieder: FRANZ BUSCHMANN, M. FEJÉRVIZI, JOSEF GALATEO, LUDWIG VÁNYI.

II. Section für Druck. Mitglieder: JOSEF FANDA, FERDINAND HUBER, JOSEF KRAUSE, JOSEF PIRINGER, RUDOLF STAGL.

III. Section für Guss. Mitglieder: FRANZ KECSKEMÉTI, JOHANN MIKA, JOHANN WOLF.

IV. Section für die Beurtheilung des Gesammteindruckes. Mitglieder: JOSEF BENDTNER, MICHAEL PROTSCHKO, MICH. SZÖLLÖSY, SAMUEL WEISZMANN, FERDINAND ZGÓRSZKY.

Der **Besuch der Ausstellung** während der 8-tägigen Dauer war ein massenhafter. Mit Besuchern aus allen Schichten der Gesellschaft, besonders aber von Literaten und anderen Vertretern der Presse waren die Ausstellungsräume jederzeit überfüllt, bei denen die ausgestellten Objecte besonderes Interesse erweckten. — Man kann die Zahl der Besucher auf gut über Zweitausend annehmen, da mehr als 1000 sich in das aufgelegene Fremdenbuch eingetragen, worunter wir den Namen vieler hervorragender schriftstellerischen Capazitäten begegnen. Auch die Damenwelt blieb nicht ferne, und

von vielen Fachgenossen wurde die Ausstellung zu wiederholten Malen besucht.

Das Urtheil der Presse war durchgehends ein günstiges.

Die **Prämienvertheilung** fand, wie bestimmt, am 20. August statt. Im Auftrage der Jury begrüsste Herr MICHAEL SZŐLLŐSY die Anwesenden und verlas das Urtheil der Jury. Hierauf wurden die Diplome an die anwesenden Aussteller vertheilt, den Nichterschienenen aber wurden dieselben vom Vereine zugesendet. — Die aus Anlass der Prämienvertheilung vom Gesangsvereine »Gutenbergbund« veranstaltete Liedertafel fiel sehr gelungen aus.

In AGRAM wurden die Diplome jedem Einzelnen durch eine Deputation, Herrn C. ALBRECHT aber in Verbindung mit einer Serenade überreicht.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Az összes kiállítók jegyzéke.

Verzeichniss der sämmtlichen Aussteller.

Arad.

Rósz Soma (Réthy L.)

Budapest.

Athenaeum: Nehány szedő.
Buschmann Ferencz személyzete.
Franklin-társulat: Személyzete.
Fejérvizi Márton.
Hornyánszky Viktor.
Hungaria nyomda.
Khór és Wein.
Kocsi Sándor.
Löw Ede.
Hunyadi Mátyás (Lonkay) nyomda.
Münster Nándor.
Pesti könyvnyomda-részvény-társaság:
Személyzete.
Bauer Ferencz.
Brozsa Otto.
Guth Albert.
Guth Herrmann.
Hinterhager és Meszl.
Kalhanek Nándor.
Kalhanek Rezső.
Schuster János.
Posner Károly Lajos: Személyzete.
Légrády testvérek.
Wilckens.
Weissmann testvérek.
Fischer és Mika.
Sicinsky és Mielnicky.

Debreczen.

Városi nyomda.
Kutassy Lajos.

Eperjes.

Eperjesi bank-egylet nyomdája.

Esztergom.

Buzárovics Gusztáv.

Győr.

Kállay Mihály és Surányi János (Czéh S.)

Kassa.

Pannonia nyomda.

Karczag.

Spitzer Simon.

Kecskemét.

Szilády Lajos.

Kolozsvár.

Stein-féle nyomda.
Kath. lyc. nyomda.

Lugos.

Wenczelly János.

Miskolcz.

Merczi S. (Sártory.)

Nagyvárad.

Hollósy Lajos.
Lehőcz S. (Hügel O.)
Ruzicska Gyula (Hügel O.) tanoncz.

Nagy-Becskerek.

Göschl Richard (Pleitz).

NYITRA.
Fiók-egylet.

PÉCS.
Wrbenszky Ferencz. (Madarász.)

POZSONY.
Angermayer Károly.
Mözer Ede. (Nirschy.)

ROZSNYÓ.
Matóny Lajos. (Kovács M.)

SÁTORALJA-UJHELY.
Neumann Simon (Boruth.)

SZARVAS.
Szita Géza.

SZEGED.
Burger Zsigmond özvegye.
Endrényi és társa.

SOPRON.
Weppner A., (Romwalter.)

SZEGSZÁRD.
Cziráky Sándor (Ujfalvi.)
Báter János „
Cziráky László „

SZOMBATHELY.
Sailer H. személyzete.

TEMESVÁR.
Csanád-egyházmegyei nyomda.

UJVIDÉK.
Szerb nemzeti nyomda.

ZÁGRÁB.
Horvát- és tótországi egylet.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYARORSZÁGI
KÖNYVNYOMDÁK JEGYZÉKE.

Verzeichniss der Buchdruckereien Ungarns.

ARAD.
Gyulai István
Réthy Lipót.
Ungerleider és Hatos.

BAJA.
Jilk Gyula.
Nánay Lajos.

BALASSA-GYARMAT.
Kék László.

BALÁSFALVA (Blasendorf).
Román püspöki nyomda — Rumänische bischöfliche Druckerei.

BÉKÉS-CSABA.
Dobay János.

BÉKÉS-GYULA.
Dobay János.

BEREGSZÁSZ.
Deák György.

BERETTYÓ-UJFALU.
Goldstein Mór budapesti fióktelepe — Budapester Filiale des M. Goldstein.

BESZTERCZE (Bistritz).
Filtsch örökösei — Filtsch's Erben.

BESZTERCZEBÁNYA (Neusohl).
Machold Fülöp.

BRASSÓ (Kronstadt).
Gött János és fia.
Römer és Kamner.

BUDAPEST.
Államnyomda — Staatsdruckerei.
Athenaeum.
Bagó Márton és fia.
Bartalits Imre.
Burian Mór.
Buschmann Ferencz.
Chorin Henrik.
Deutsch M.
Egyesületi nyomda — Vereinsdruckerei.
Egyetemi nyomda — Universitätsdr.
Fanda József.
Franklin-társulat — Franklin-Gesellschaft
Goldstein Mór.
Gossler B. A.
Herz János.
Hompertz Mátyás.
Hornyánszky Viktor.
Hungaria.
Hunyady Mátyás.
Khór és Wein.
Kocsi Sándor.
Kunosy Vilmos.
Laufer Ignácz.
Légrády testvérek.
Löw Ede.
Magyar Hirlap nyomdája.
Márkus Luiza.
Munkás-Heti-Krónika nyomdája.

Münster Károly.
Neuer Ignácz.
Pesti könyvnyomda-részvény-társaság
Pester Buchdr.-Actien-Gesellschaft.
Poldini Ede.
Posner Károly Lajos.
Rigler József Ede.
Rózsa Kálmán és neje.
Rudnyánszky A.
Schlesinger és Wohlauer.
Vajda, Birkholz és Pressburg.
Weiszmann testvérek.
Wilckens F. C. és fia.
Wodianer Fülöp.
Zeisler M.

CSIK-SOMLYÓ.

Sz. Ferencz-rend nyomdája — Druckerei des Franziskaner-Ordens.

CZEGLÉD.

Lesska Nándor.

DEBRECZEN.

Kutassy Imre.
Tiszay Dániel.
Városi nyomda — Städtische Druckerei.

DEÉS.

Keresztesy Pál.

DÉVA

Pollák Mór és társa.

EGER (Erlau).

Érseki nyomda — Erzbischöfl. Druck.
Kohn Vilmos.

EPERJES.

Ipar- és hitel-bank nyomdája — Bankvereins-Druckerei.

ESZTERGOM (Gran).

Buzárovics Gusztav.

FEHÉRTEMPLOM.

Wunder J.

FÉLEGYHÁZA.

Özv. Szoretics Józsefné.

GYÖNGYÖS.

Gyöngyös nyomdája.

GYŐR (Raab).

Czéh Sándor.
Gross Gusztáv.
Sauerwein Géza özvegye.

GYULAFEHÉRVÁR.

Voltz és Körner.

HÓD-MEZŐ-VÁSÁRHELY.

Wodianer Fülöp.

IGLÓ.

Társulati nyomda — Gesellschaftsdr.

JÁSZBERÉNY.

Bakos István.
Bittermann Ede.
Szalay Iván.

KALOCSA.

Malatin és Holmayer.

KAPOSVÁR.

Jancsovits Gyula.
Somogy-kaposvári hiteltársulati nyomda — Druckerei der Creditgesellschaft.

KARÁNSEBES.

Traunfellner.

KARCZAG.

Spitzer S.

KASSA.

Kosch és Scharf.
Pannonia.
Werfer Károly.

KECSKEMÉT.

Szilády Károly fia.
Tóth László.

KESZTHELY.

Sógor György.

KOLOZSVÁR (Klausenburg).

Ev. ref. tanoda nyomdája — Druckerei der ev. ref. Realschule.
Gámán János örökösei.
R. kath. lyceum-nyomda — Lyceumdr.

KOMÁROM (Komorn).

Siegler Károly és neje.

KŐSZEG.

Bertalanffy Imre.

LOSONCZ.

Roth Simon.

LŐCSE.
Pannonia könyvnyomda 'szepesi fiókja
Filiale der Pannonia.
Werthmüller János.

LUGOS.
Wenczelly János.

MAGYAR-ÓVÁR.
Czéh Sándor.

MAKÓ.
Gál és Gömöry.

MÁRMAROS-SZIGET.
Hollósy István.
Részvény-nyomda — Actiendruckerei.

MAROS-VÁSÁRHELY.
Ev. ref. főtanoda nyomdája
Druckerei der ev. ref. Oberrealschule.
R. kath. leányiskola könyvnyomdája
Druckerei der r. k. Mädchenschule.

MEDGYES.
Reissenberger Hermann.

MEZŐTÚR.
Gyikó Károly.

MISKOLCZ.
Forster Rezső.
Özv. Sártory Istvánné.

MOHÁCS.
Lutsch József.

MUNKÁCS.
Weiss.

NAGY-BÁNYA.
Huzly Károly.

NAGY-BECSKEREK.
Pleitz Pál.

NAGY-ENYED.
Voltz és Körner.

NAGY-KANIZSA.
Fischl Fülöp.
Wajdits József.

NAGY-KÁROLY.
Gönyei József.

NAGY-KIKINDA.
Jokly Lipót.

NAGY-KŐRÖS.
Ottinger Ede.

NAGY-SZEBEN (Hermannstadt).
Closius örökösei.
Drotleff József és társa.
Filtsch S.
Steinhausen Tódor.

NAGYSZOMBAT (Tirnau).
Winter Zsigmond.

NAGYVÁRAD (Grosswardein).
Hollósy Lajos.
Hügel Otto.
Laszky Ármin.

NYIREGYHÁZA.
Maurer Károly.

NYITRA (Neutra).
Özv. Neugebauer Anna.
Siegler Mihály özvegye.

Ó-ORSOVA.
Handl József.

ORAVICZA.
Wunder J.

OROSHÁZA.
Böhm és társai.

PANCSOVA.
Wittigschlager.

PÁPA.
Ref. főtanoda — Druckerei der Realschule.

PÉCS (Fünfkirchen.)
Lyceum-nyomda — Lyceum-Druckerei.
Ifj. Madarász Endre.
Schön Jakab.
Taizs Mihály.

POZSONY (Pressburg).
Angermayer Károly.
Koch A.
Löwy és Alkalay.
Nirschy Ferencz.
Wigand C. F.

RESICZA.
Wunder J.

RIMASZOMBAT.
Özv. Kádár Józsefné.
Molnár János.
Rábely Miklós.

ROZSNYÓ (Rosenau).
Kovács Mihály.

SÁROSPATAK.
Ref. főtanoda nyomdája — Realschuldr.

S.-A.-UJHELY.
Zemplén nyomdája.

SEGESVÁR (Schässburg).
Binder Hermann.
Jürdens.

SELMECZBÁNYA (Schemnitz).
Jörgesz Ágoston özvegye.

SEPSI-SZ.-GYÖRGY.
Reichhardt és Litfass.

SOPRON.
Romwalter Károly.
Bittermann Károly.

SZABADKA (M.-Theresiopel).
Schlesinger Sándor.

SZAKOLCZA (Ung.-Skalitz).
Skarnitzl József örökösei.

SZAMOS-UJVÁR.
G. kath. püspöki nyomda
Gr.-kath. bischöfl. Druckerei.

SZARVAS.
Szita Géza.

SZÁSZ-RÉGEN (Sächsisch-Reen).
Wagner Albert.

SZÁSZVÁROS (Broos).
Schässer Ferencz.

SZATMÁR.
Szabad Sajtó nyomdája.

SZATMÁR-NÉMETI.
Nagy Lajos.

SZEGED (Szegedin).
Burger Zsigmond özvegye.
Endrényi Lajos és társa.
Traub S.

SZEGSZÁRD.
Ujfalusy Lajos.

SZÉKELY-UDVARHELY.
Becsek Dániel.

SZ.-FEHÉRVÁR (Stuhlweissenburg).
Szammer Imre.
Szammer Kálmán.

SZENTES.
Cherrier János.

SZOLNOK.
Pollák Mór és társa.
Bodor Frigyes.

SZOMBATHELY (Steinamanger).
Bertalanffy Imre.
Seiler Henrik.

TEMESVÁR.
Csanádi püspöki nyomda — Csanáder bischöfl. Druckerei.
Diemer Károly.
Förk K. G.
Magyar testvérek.
Steger Ernő.

TURÓCZ-SZ.-MÁRTON.
Részvény-nyomda — Actiendruckerei.

TRENCSÉN.
Gansel Lipót.
Skarnitzl Ferencz.

UJVIDÉK (Neusatz).
Fuchs Ignácz és fia.
Szerb nemzeti egyleti könyvnyomda
Serbische Nationaldruckerei.
Jäger Károly örökösei.

UNGVÁR.
Pollacsek Miksa és társa.

VÁCZ (Waitzen).
Serédy Géza.

VESZPRÉM.
Krausz Ármin.

VERSECZ.
Kirchner J. E. özvegye.

ZALA-EGERSZEG.
Özv. Tahy Rozália.

ZILAH.
Gámán Ferencz.

ZOMBOR.
Bittermann Nándor.

Horvát- és tótországban — *In Croatien und Slavonien:*

ZÁGRÁB (Agram).
Albrecht Károly.
Albrecht Károly fiókja — Filiale des Carl Albrecht.
Hartmán L. és társai.
Hühn Gyula.
Kroatische Post.
Narodne Novine.
Részvény-nyomda — Actiendruckerei.

BELOVÁR.
Fleischmann J.

BUCCARI.
Stiglitz és Desselbrenner.

ESZÉK.
Pfeifer Gyula.
Sándor Károly.

KÁROLYVÁROS (Karlstadt).
Prettner J.

MITROVICZA.
Thrumits Ch.

PORTORÉ.
Primorska tiskara.

POZSEGA.
Kraljevits M.

SZISZEK.
Fanto A.

VARASD.
Platzer J. és fia.

VUKOVÁR.
Tiskara Sriemskoga Hrvatu.

ZENGG.
Luster H.

ZIMONY (Semlin).
Pavlevits N.

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár